

Универзитет у Београду
Религија у друштву, култури и европским интеграцијама

Мастер рад

**ЛОГОТЕРАПИЈА ДР ВИКТОРА ФРАНКЛА – ТРАЖЕЊЕ
СМИСЛА ЖИВЉЕЊА**

Име и презиме студента: Данка Шпехар, број индекса 6/2014

Ментор: проф. др Жарко Требјешанин

Београд, новембар 2018.

**ЛОГОТЕРАПИЈА ДР ВИКТОРА ФРАНКЛА – ТРАЖЕЊЕ
СМИСЛА ЖИВЉЕЊА**

Сажетак: Циљ рада је изучавање, применљивост и актуелност логотерапије др Виктора Франкла. Рад се бави животом и научним делом Виктора Франкла, који је изучавао и применио психологију религије у психотерапији и поставио нови концепт у психологији, логотерапију. Др Виктор Франкл завршио је медицину и клиничку психологију и докторирао на теми о односу психологије и религије. Своју личну и колективну трагедију, као и професионално знање и искуство, посветио је тражењу смисла личне егзистенције појединца. Као јеврејски затвореник у концентрационим логорима Терезин, Аушвиц, Кауферинг и Дахау, преживео је Холокауст и сачувао смисао и вољу за животом. Те доживљаје преточио је у дело „Доживљаји једног психолога у концентрационом логору“ (код нас издато под насловом „Зашто се нисте убили – Тражење смисла живљења“), прву у низу књига о логотерапији.

У раду се објашњава појам зла и мета-наратив о Холокаусту, као позадина за настанак Франкловог концепта начина живљења (победа живота над смрћу). Питања смисла, патње, добра, зла, живота и смрти су основна питања за којима трага, човек као трансцендентно биће.

Виктор Франкл бавио се и духовном болешћу данашњице, коју је описао као стање између досаде и патње – *човек има од чега да живи, али не зна зашто живи*, што је дијагноза савременог доба. Недостатак смисла, воље, вере и духовних стремљења доводи до синдрома егзистенцијалног вакуума, празнине, бесмисла, деструктивне досаде, душевних поремећаја, моралних унутрашњих конфликта, суицида. У одговору на провокативно питање: „Зашто се нисте убили?“, које је постављао својим пацијентима, др Франкл је налазио назнаку смисла пацијентовог постојања и путоказ за психотерапију. Франклова логотерапија дала је велики допринос егзистенцијалистичкој психологији, психологији религије и психотерапији.

Кључне речи: Виктор Франкл, Холокауст, појам зла, вера, логотерапија.

Abstract: The aim of this study is analysis, applicability and topicality of dr. Victor Frankle's Logotherapy. The paper deals with the life and scientific work of Victor Frank. He studied and applied the psychology of religion in psychotherapy and set up a new concept in

psychology, Logotherapy. Dr. Victor Frankl finished medical and clinical psychology and received a doctorate on the subject of the relationship between psychology and religion. He devoted his own personal and collective tragedy, as well as professional knowledge and experience, to search the meaning of personal existence. As a Jewish prisoner in the concentration camps Terezin, Auschwitz, Kaufering and Dachau, he survived the Holocaust and saved the sense and will for life. He translated this experience into "Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager" ("A Psychologist Experiences the Concentration Camp") project, the first in a series of books on Logotherapy.

The paper explains the meaning of evil and the meta-narrative of the Holocaust, as the soil of death on which the concept of life was developed. The questions of sense, suffering, good, evil, life and death are the fundamental issues for which a man as a transcendent being seeks.

Victor Frankl dealt with the spiritual illness of today, which he described as a state between boredom and suffering – a man has everything to live, but he does not know why he lives, which is the diagnosis of the modern era. The lack of sense, will, faith and spiritual aspirations leads to the syndrome of existential vacuum, emptiness, nonsense, destructive boredom, mental disorders, moral internal conflicts, suicide. In response to the provocative question: "Why did not you kill yourself?" which he asked his patients, Dr. Frankl found an indication of the meaning of the patient's existence and a guideline for psychotherapy. Frankl's Logotherapy made a great contribution to existentialist psychology, psychology of religion and psychotherapy.

Keywords: Victor Frankl, Holocaust, notion of evil, the faith, Logotherapy.

Биографија студента

Данка Шпехар рођена 14. септембра 1971. године у Краљеву где је завршила Природно-математичку гимназију, а Православни богословски факултет БУ у Београду. Запослена у ОШ „Вељко Дугошевић" као наставник Верске наставе, Православног катихизиса. Радила у шест основних и једној специјалној основној школи у Београду. Учествоје у разним верским, дечјим, културним, хуманитарним и

волонтерским акцијама; координатор више пројеката и тимова на нивоу школе и општине. Заинтересована за интердисциплинарни приступ у образовању. Један од оснивача Удружења наставника „Доситеј Обрадовић“, које се бави културно-историјским и мултидисциплинарним приступом у настави. Коаутор више радова у оквиру пројеката „Креативна школа" и „Предузетне школе" Завода за унапређивање образовања и васпитања. Учествовала на пет међународних конференција са својим радовима објављених у зборницима. Учествује на домаћим и међународним семинарима, студијским путовањима и стручним скуповима. Пише чланке у часопису за вероучитеље „Православни катихета". Мастер академске студије Религија у друштву, култури и европским интеграцијама уписала је шк. 2014/2015. године. Удата, има ћерку, живи и ради у Београду.

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
2. ЖИВОТ И ДЕЛО ДР ВИКТОРА ФРАНКЛА	4
2.1. Биографија Виктора Франкла	4
2.2. Холокауст – Искуства.....	8
2.2.1 О страху и храбрости.....	15
2.2.2 Зашто (се ово догађа) ?!.....	19
2.2.3 Појам зла.....	21
3. ЛОГОТЕРАПИЈА – ТРАЖЕЊЕ СМИСЛА ЖИВЉЕЊА.....	32
3.1. Франклова психологија религије.....	32
3.2. Појам логоса	37
3.3. Логотерапија др Виктора Франкла.....	38
3.4. Десет Франклових теза о појму личности	48
4. ИЗМЕЂУ ДОСАДЕ И ПАТЊЕ – БОЛЕСТ ДАНАШЊИЦЕ	50
4.1. Егзистенцијална празнина – болест савременог доба	50
4.2. Актуелност логотерапије данас – наћи смисао у данашњем времену	57
4.2.1 Центри логотерапије у свету.....	62
5. ЗАКЉУЧАК	66

Попис коришћених скраћеница и слика:

1. Библијске скраћенице

Стари Завет:

1 Мој	Прва књига Мојсијева
2 Мој	Друга књига Мојсијева
3 Мој	Трећа књига Мојсијева
Јов	Књига о Јову
Пс	Псалми Давидови
Пп	Пјесма над пјесмама
Ис	Књига пророка Исаије

Нови Завет:

Мт	Јеванђеље од Матеја
Јн	Јеванђеље од Јована
1 Кор	Посланица прва Коринћанима
Кол	Посланица Колошанима
2 Тим	Посланица друга Тимотеју
Јев	Посланица Јеврејима
Отк	Откривење Јованово

2. Сlike

Слика 1, стр. 9: Запис Естер Хилесум из дневника 30.4.1942. године (Јад Вашем, 2018)

Слика 2, стр. 35: Виктор Франкл о значају психологије религије и синергији вере и психотерапије; Живан Безић, 1979.

1. УВОД

У ширем смислу, циљ рада је да укаже на значај комплементарности психологије и религије; да истражи, опише и оправда неопходност њихове синергије у проучавању структуре, динамике и развоја духовног и психичког живота личности. Религија и психологија су два комплементарна, а не супростављена односа према реалности. По Оскару Пфистеру (Oskar Pfister)¹, оне су компатибилне.

Човек на различите начине тражи срећу, хармонију, истину, праузрок свега, сврху постојања и смисао. Иако се начини тражења спознаје разликују, религија и психологија једино синергијом могу истражити комплексност личности човека и помоћи му да схвати и прихвати себе и свет. По Карлу Густаву Јунгу (Carl Gustav Jung), швајцарском психијатру, психологију занима оно што јој је доступно, то јест оно што је утиснуто (*tipos*), док је сам печат који то утискује предмет религије. „Религиозно стајалиште, разумије се, помиче нагласак на утисни печат, а психологија, као знаност, на *тупос*, утиснуће, на једино што она може појмити. Религиозно стајалиште схваћа утиснуће као дјеловање печата; са знанственог стајалишта, међутим, утиснуће је симбол непознатог и непојмљивог садржаја" (Јунг, 1984, 26). Печат и утиснуто део су целине. Због тога, психологија/психијатрија и религија имају сличан предмет интересовања и проучавања: душу, психу, све оно што је унутрашње, емотивно, трансцендентно, дубоко лично.

Од свог Творца човек је добио јединствене и непоновљиве дарове: свест (о свом постојању, пре свега), савест, разУМ, душу, слободу и одговорност да пронађе сопствени смисао постојања. Вера у постојање Бога један је од најснажнијих психолошких фактора, посебна вредност у души, свесна или несвесна, која „не тражи" доказе за своје постојање. Апостол Павле учио је оне који су тражили доказ за веровање: „Вјером сазнајемо да су вјекови саздани ријечју Божијом, тако да је видљиво постало из невидљивог" (Јев 11, 3).

¹ Оскар Пфистер је био швајцарски филозоф, психолог и лутерански свештеник који се залагао за примену психологије религије у пракси и лечењу. По њему је названа награда Америчке психијатријске организације (The American Psychiatric Association, APA, основана 1844. године).

Религиозне теме, појам Бога, бесмртност душе и вечност универзалне су идеје огромне психолошке, сугестивне, мотивационе и емоционалне снаге, независно од историјског периода и религије. Човек је природно религиозан – *homo religiosus*, душа је по својој природи религиозна – *anima naturaliter religiosa*; што су објашњавали К.Г. Јунг и Мирче Елијаде (Mircea Eliade), румунско-амерички филозоф и историчар религије.

„Призван или непризван, Бог је увек ту“ је превод античке изреке „*Vocatus atque non vocatus, Deus aderit*“ која, и по Јунгу и по Еразму Ротердамском, значи евидентно Божје присуство и урођену човекову религиозност, признао то човек или не. Бог се, по Јунгу, не открива човеку, већ га човек у себи самоме открива. Религиозност потиче од вечитог, моћног и неискорењивог архетипа. Идеја о постојању Бога је урођена. „Човек је *неизлечиво* религиозан. Откако је човек – човек, није било народа који је био без религије“ (Поповић, Хаџи-Арсић, 1977).

Човекова вера је посебан и фасцинантан избор и призив људског духа, доживљај нуминозног; надилази свест, разум, профано. Вера излази ван логике овога света; човека потврђује као метафизичко, трансцендентно биће створено као врхунац стварања, по другачијем обличју (лику) од осталих бића. „И створи Бог човјека по обличју својему, по обличју Божијему створи га; мушко и женско створи их“ (1 Мој 1, 27). Човек није боголико биће по телу, материјалном облику, већ по личности, духу. „Јер ко од људи зна шта је у човјеку осим духа човјекова који је у њему? А ми не примисмо духа овога свијета, него Духа који је од Бога, да знамо што нам је даровано од Бога; Што и говоримо, не ријечима наученим од људске мудрости, него наученим од Духа Светог; духовно духовним доказујући“ (1 Кор 2, 14).

Према виђењу др Виктора Франкла (Viktor Emil Frankl), човек не мора бити свестан своје религиозности и не мора бити дубоко религиозан, али свакако има скривени, латентни однос са „несвесним“ Богом. За овог научника религиозност није колективно несвесно, нагонско, инстинктивно и надлично осећање.

Он ставља веру, љубав, смисао као најличније, свесне, слободне човекове изборе. Човек није од Бога детерминисан нагонима, већ слободним избором. Виктор Франкл спојио је психологију и религију у својој логотерапији – потражи за смислом живљења, у превенцији

и лечењу неуроза, депресија и духовних поремећаја. Његова ноологија бави се човековим нечујним вапајем за смислом. Човек може да опстане у свим условима, чак и катастрофалним и најтрагичнијим, попут Холокауста, ако има вере у смисао живота. То је најдубљи, најснажнији човеков мотив – да нађе смисао свог живота. У том контексту, рад се бави и појмом зла у мета-нарративу о Холокаусту, јер се појмовима *добро* и *зло* бави човек, самим тим религија и психологија, свака на свој начин. Из екстремног зла изникла је спасоносна исцелитељска терапија, из смрти је изникао живот. Само свест о димензијама могућих страдања других људи широм света, може човеку бити утеха и оснаживање у сопственим невољама.

2. ЖИВОТ И ДЕЛО ДР ВИКТОРА ФРАНКЛА

2.1. Биографија Виктора Франкла

Виктор Франкл рођен је 26. марта 1905. године у Бечу, у јеврејској породици. Његов отац, Габријел Франкл, из источне Чешке, радио је у Бечкој скупштини и Министарству социјалних питања. Његова мајка, Елса Франкл, била је из Прага, из изузетно старе, угледне, религиозне и образоване породице, у којој је било научника и рабина. Мали Виктор био је средње дете у породици. Радознао, већ са 4-5 година желео је да буде доктор (Требјешанин, 2009, 9). У гимназији је био активно укључен у локалну организацију младих социјалиста. Интересовање за људе, као и таленат за цртање карикатура са наглашавањем битних карактерних црта и особина својих „модела“, претворили су се у проучавање психологије. Са 19 година написао је психоаналитички есеј о немачком филозофу Шопенхауеру (Arthur Schopenhauer), публикован у угледном Међународном часопису за психоанализу (The International Journal of Psychoanalysis) 1924. године. То је било време његове прилично интензивне професионалне кореспонденције са старијим колегом Сигмундом Фројдом (Sigmund Freud). Године 1925, после дипломирања на Медицинском факултету у Бечу, званично се упознао са колегама Фројдом и Адлером (Alfred Adler). Франклу је Адлер био ближи од Фројда, због мање разлике у годинама, сличности сензибилитета и приступа психотерапији. У Адлеровом Међународном часопису за индивидуалну психологију (International Journal of Individual Psychology) објавио је свој рад „Psychotherapie und Weltanschauung“ 1926. године. „Иако је у својим младим данима био под утјецајем Фројда и његове психоанализе, а затим и Адлера и индивидуалне психологије, одлучујући утјецај на њега имали су филозофи егзистенције: Јасперс, Хајдегер, Кјеркегор, Бубер, Хусерл, Шелер. Управо су њихови погледи били потицај за напуштање претходних учитеља и проналажење властитог пута у психолошким промишљањима“ (Видовић, 2011).

Млади лекар Франкл употребио је први пут термин *логотерапија* на јавним предавањима у Дизелдорфу, Франкфурту и Берлину 1926-1927. године и почео да примењује своју психотерапију као посебни правац „бечке психологије“. „Франкл се сматра оснивачем и најбољим представником једне особене варијанте егзистенцијалистичке аналитичке психотерапије, познате под називом логотерапија... Његова логотерапија назива се још и

„Трећа Бечка психотерапија" (док су прве две Фројдова психоанализа и Адлерова индивидуална психологија)" (Требјешанин, 2003, 15).

Године 1928. и 1929. организовао је бесплатна Саветовалишта за младе у Бечу и у још шест градова, у превенцији суицида. Почео је да ради на Психијатријској универзитетској клиници у Бечу. Одбранио је докторат из медицине 1930. године и унапређен је у асистента. Франкл је стекао међународно признање и држао је предавања у Берлину, Прагу, Будимпешти... У Центру за образовање одраслих почео је да држи предавања из Психолошке хигијене. У наредне две године (1931-1932), Франкл се посветио неурологији. Од 1933-1937. године био је задужен за пацијенткиње склоне суициду у Психијатријској болници, да би затим започео своју приватну праксу у области неурологије и психијатрије.

Годину дана касније, Хитлерове трупе нападају Аустрију. Др Франкл добија визу за САД 1939. године, за разлику од својих старих родитеља, због чега одустаје од одласка. Одлуку је донео под утиском очеве „реликвије", комада мрамора из спаљене синагоге, на коме су се видели делови Божје заповести о односу према родитељима: „Поштуј оца својега и матер своју, да ти се продуже дани на земљи, коју ти да Господ Бог твој" (2 Мој 20, 12)².

У свом научном раду „Philosophy and Psychotherapy. On the foundation of an Existential Analysis" (1939) увео је израз *егзистенцијална анализа*. Постао је шеф неуролошког одељења болнице Rothschild-Krankenhaus 1940. године, једине болнице за Јевреје у Бечу током нацистичког режима. Написао је много лажних дијагноза својим пацијентима, како би их сачувао од еутаназije, спровођене од нациста над ментално оболелим особама. У том периоду започео је свој рукопис „Ärztliche Seelsorge", преведен касније на енглески језик као „The Doctor and the Soul" (1955).

Франкл се оженио крајем 1941. године младом Матилдом Тили Гросер (Mathilda Tilly Grosser, 21). Међу последњима добио је дозволу од нацистичких власти да могу да се венчају, али не и да имају децу, јер су Јевреји. То је био злочиначки програм негативне еугенике, којим се спречавало рађање оних са „лошим, инфериорним генима" попут Јевреја, Рома и Словена. Нацисти су у септембру 1942. године натерали госпођу Франкл да прекине трудноћу. Потом је цела породица Франкл (Виктор, супруга Тили, отац, мајка,

² פְּדֻאֹת־אֲבִירֹאֲת־אֶמְדֹלֶם עֲנִיָּאֲרִי כִיּוּיִם: מִיִּדְעָה־אֶדְמָה־שָׁרָה־יְהוָה־לְהִי־נִתְּנָה־לָּךְ (Torah, Shemot, 20).

брат Валтер и његова супруга) депортована у концентрациони логор у тврђаву Терезин, истоименог града у Чешкој, где је његов отац умро од исцрпљености и глади. Остали чланови породице пребачени су у концентрациони логор Аушвиц у Пољској 1944. године. Када је Франкл стигао у Аушвиц, откривен је и уништен његов рукопис „Ärztliche Seelsorge". Пребачен је у концентрациони радни логор Кауфферинг у Баварској области, који је припадао мрежи логора Дахау. Није знао шта се десило са његовом породицом. Жеља да заврши своје дело и нада да ће једног дана поново бити са својим најмилијима, одржали су га у животу у безнадежној ситуацији. Након премештаја у још два концентрациона логора, Франкл је подлегао тифусној грозници. Преживео је, вођен јаком амбицијом да реконструише свој уништени рукопис. Истовремено је спроводио групну психотерапију у логору Терезин са колегама, рабином, социјалним радницима и „стручним" заробљеницима; звали су себе шок-тимом. „Са њима је организовао систем менталне хигијене и шок-терапију новопристиглим логорашима или онима који су, упали у ментални вакум“ (Бетелхајм, Франкл, 2003, 73).

Америчке трупе ослободиле су 27-29. априла 1945. године Франклов и околне логоре комплекса Дахау. После лечења и опоравка (имао је 38 килограма), Франкл се вратио у Беч у августу, где је сазнао за смрт својих најближих. Његова мајка, снаја и брат убијени су у гасним коморама Аушвица одмах по доласку, док је супруга умрла у немачком концентрационом логору Берген-Белзену 1945. године, са 24 године. Само је сестра Стела преживела, јер је емигрирала на почетку рата у Аустралију.

Рад на клиници извукао га је из туге због губитка породице и страха преживљеног. Постављен је за директора Бечке неуролошке поликлинике, на којој је радио наредних 25 година. Реконструисао је и објавио своју књигу. Постављен је за предавача у Универзитетској медицинској школи у Бечу 1946. године (Viktor Frankl Institut Vienna).

За само девет дана, издиктирао је своју другу књигу, радног назива „Искуство једног психолога у концентрационом логору" („Ein psycholog erlebt das konzentrationslager"), касније објављену као „Зашто се нисте убили – Тражење смисла живљења" („Man's Search for Meaning"), продату у више од девет милиона примерака. Само је у САД у наредних 40 година продато пет милиона примерака и штампано више од 50 издања.

Године 1947. венчао се са Елеонором Швиндт (Eleonore Schwindt) и добио кћерку Габријелу. Објавио је књиге "Psychotherapie in Der Praxis", „Zeit und Verantwortung" и „Die Existenzanalyse und Die Probleme Der Zeit". Докторирао је филозофију 1948. године. Његова дисертација „Бог подсвести – психотерапија и религија" (Der unbewusste Gott Psychotherapie und Religion) говори о компатибилном односу психологије и религије. Исте године постао је ванредни професор неурологије и психијатрије на Универзитету у Бечу. Своја предавања објавио је под називом „Der unbedingte Mensch" 1949. године, а 1950. године постаје оснивач и председник Аустријског лекарског друштва за психотерапију. Објавио је своја нова предавања у књизи „Homo patiens. Versuch einer Pathodizee" (1950) (Viktor Frankl Institut Vienna).

У оквиру Недеље Салцбуршког универзитета (Salzburger Hochschulwochen), на предавању образлаже својих *Десет теза о личности* из нове књиге „Logos und Existenz", објављене 1951. године. У њој Франкл завршава антрополошку основу своје логотерапије. Исте године, свој рад „Искуства групне психотерапије у концентрационом логору" представља на Другом међународном конгресу психотерапије у Лајдену, у Холандији, 8. септембра (Бетелхајм, Франкл, 2003, 67).

Следеће године држи предавања на универзитетима у Енглеској, Холандији и Аргентини. Психолог Гордон Олпорт (Gordon Allport) промовише Франклове књиге и логотерапију у САД. Франкл је унапређен у редовног професора 1955. године. Постао је познат широм света. Нова књига "Theorie und therapie der neurosen" објављена је 1956. године (Viktor Frankl Institut Vienna).

Виктор Франкл написао је систематично и детаљно о логотерапији у поглављу „Grundriss der Existenzanalyse und Logotherapie" у оквиру књиге "Handbuch der Neurosenlehre und Psychotherapie", коју је 1959. године приредио са два немачка психијатра: В.Е. Фрајхером фон Гебзателом (Victor Emil Freiherr von Gebattel) и Јоханесом Хајнрихом Шулцом (Johannes Heinrich Schultz).

Био је гостујући професор на Универзитету Харвард 1961. и Јужном методистичком универзитету у Даласу (SMU) 1966. године. Са тих предавања и из рукописа настао је материјал за нову књигу „The Will to Meaning" (1969), која важи за његово најсистематичније дело на енглеском језику.

Међународни универзитет САД у Сан Дијегу (USIU) основао је Катедру за логотерапију 1970. године. Др Франкл гостовао је по многим универзитетима у Америци и ван ње. Био је почасни доктор и добитник многих признања, између осталог и награде „Оскар Пфистер” Америчког друштва за психијатрију (Oskar Pfister Prize by The American Psychiatric Association) 1985. године. „Био је номинован за Нобелову награду за мир” (Алманах ЈЗ ЦГ, 2015, 94), свестрана и посвећена личност, истраживачког духа. Бавио се планинарењем и пилотирањем; са 67 година добио је пилотску дозволу.

Са 83 године организовао је јавни наступ на тргу испред Градске куће у Бечу 1988. године на комеморацији поводом 50 година Дана сећања од инвазије Хитлерових трупа у његову земљу. Наставио је да предаје на Универзитету у Бечу до 1990. године, када је напунио 85 година.

У Бечу је 1992. године основан Институт Виктора Франкла на иницијативу академских личности, пријатеља и породице. Године 1995. године објавио је аутобиографију „Was nicht in meinen Büchern steht”, чији је енглески превод изашао 1997. године под насловом „Viktor Frankl – Recollections”. Исте године постао је почасни грађанин Беча. Непосредно пред смрт, издао је последњу књигу на енглеском језику "Man's Search For Ultimate Meaning" (1997), раније објављену на немачком као докторска дисертација. Написао је преко 30 књига, преведених на преко 30 језика. Предавао је на 209 универзитета на пет континената и награђен с 29 почасних доктората. Др Виктор Емил Франкл умро је 2. септембра 1997. године (Viktor Frankl Institut Vienna).

2.2. Холокауст – Искуства

Виктор Франкл једини је од своје породице преживео Холокауст. Провео је 3 године у 4 концентрациона логора. Од седмочлане породице остали су само он и сестра, која је живела у Аустралији. Након доласка у Аушвиц, одузет му је комплетан рукопис књиге на којој је до тада радио, „Ärztliche Seelsorge”. У архиви Јад Вашема – Светског центра сећања на жртве Холокауста (Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Center) у Јерусалиму у Израелу налази се 17 докумената о члановима породице Франкл (Yad Vashem, Jerusalem, јул 2017).

Виктор Франкл размишљао је да не сме да поклекне, да одустане. Тако је бодрио и остале логораше, говорио им да морају да издрже, да би свет сазнао шта се дешава и да нема одустајања, јер ће онда сва њихова патња бити узалудна, а истина остати неоткривена. То је уједно био и мотив за опстанак већине заробљених. Између милиона докумената, писама, фотографија и осталих ствари жртава Холокауста, налази се и дневник Јеврејке из Амстердама Естер Ети Хилесум (Ester Etty Hillesum), вођен у концентрационом логору. Ети је записала 30. априла 1942. године: „Never give up, never escape, take everything in, and perhaps suffer that's not too awful either, but never, never give up" (Etty Hillesum, 1942).

Слика 1: Запис Естер Хилесум из дневника 30.4.1942. године (Јад Вашем, 2018)

Слично Виктору Франклу, који је тајно стенографски реконструисао своју уништenu књигу, Ети је крила и преносила дневник са молбом осталим затвореницима да га сачувају ако она буде убијена. Страдала је 1943. године у Аушвицу, а њен дневник пронађен је много година касније. Етино питање „Ко ће испричати моју причу?!" и порука дневника стављени су као едукативни материјал Јад Вашема о Холокаусту. То питање и порука могу да се примене на већину логораша, па и на Франкла, који је размишљао како објављује своје дело и преноси другима искуства из Холокауста. Желео је да издржи, преживи и исприча свету о томе. Слично је искусио и размишљао јеврејски психоаналитичар Бруно Бетелхајм (Bruno Bettelheim), такође затвореник концентрационих логора Дахауа и Бухенвалда. Још тамо је започео своје психолошко и емпиријско истраживање о психичком стању логораша (њих око 1500), које је објавио тек неколико година по ослобођењу, због дубина траума и жеље да не буде пристрасан и огорчен. „Све време се питао да ли човек може толико да истрпи а да не изврши самоубиство или полуди" (Бетелхајм, Франкл, 2003, 41).

Бетелхајмово истраживање психологије људског понашања у екстремним условима указује на три фазе понашања у „адаптацији“ логораша, које проф. Требјешанин објашњава као: 1) фазу почетног шока приликом лишавања слободе и затварања; 2) фазу транспорта у логор и почетак психолошке тортуре и 3) фазу успешне адаптираности на логор, кад наказно и монструозно постаје „реално“ и „нормално“ (Требјешанин, 2003, 10-12).

У Јад Вашему забележене су и небројене исповести логораша: *Нисам одустао и остао сам жив. Заклео сам се у Аушвицу да ћу преживети овај пакао и испричаити свету...* Људи нису рођени као жртве.

Књигу „ Доживљаји једног психолога у концентарционом логору – Зашто се нисте убили“ Виктор Франкл написао је за девет дана по ослобођењу. Првобитно је рукопис објавио анонимно. У овом делу описивао је, објашњавао и истраживао психички живот логораша, заснован на личном искуству и конкретним случајевима. Био је сведок тог ужаса. То нису била убиства, већ геноцидни злочин дехуманизације. Зато су мучена и уништавана људска тела до изобличења. Од безнађа и беде концентрационог логора, Франкл је покушавао да се дистанцира екстернализацијом. У жељи да се измести са тог стравичног места, често је у логору замишљао да прича заинтересованој публици своје опсервације и закључке, у светлој и топлој сали; што је касније описао у овој књизи и многим интервјуима: "I repeatedly tried to distance myself from the misery that surrounded me by externalising it. I remember marching one morning from the camp to the work site, hardly able to bear the hunger, the cold, and pain of my frozen and festering feet, so swollen... My situation seemed bleak, even hopeless. Then I imagined that I stood at a lectern in a large, beautiful, warm and bright hall. I was about to give a lecture to an interested audience on "Psychotherapeutic Experiences in a Concentration Camp" (the actual title I later used...). In the imaginary lecture I reported the things I am now living through. Believe me, ladies and gentlemen, at that moment I could not dare to hope that some day it was to be my good fortune to actually give such a lecture" (Morton Schatzman, 1997), („Редовно сам покушавао да се у мислима удаљим од очаја који ме је окруживао, екстернализацијом. Сећам се да сам једног јутра марширао од логора до места где смо радили, тешко подносећи глад, хладноћу и бол смрзнутих и отечених ногу... Моја ситуација била је

суморна, скоро безнадежна. Онда сам замислио како стојим за говорницом у великој, лепој, топлој и светлој сали. Требало је да држим предавање заинтересованој публици на тему „Искуства једног психотерапеута у концентрационом логору“ (овај сам наслов заправо касније и користио). На замишљеном предавању ја сам говорио о свему што сам управо у том моменту преживљавао. Верујте ми, даме и господо, тада се нисам усудио да се надам да ћу једног дана такво предавање заиста и одржати“).

Јака жеља да поново види своје ближње и да опет напише и објави одузети рукопис „Ärztliche Seelsorge“ помогла му је да преживи логор, сурове услове, тежак убилачки рад, глад, хладноћу, вашке, болест (на крају и тифус), стравичне околности и смрт, којима је био константно окружен. Та жеља била је његова покретачка снага, нит живота. Живео је за тренутак да се поново сретне са својом породицом, објави књигу и исприча свету искуства из логора. На разноразним папирићима писао је стенографске скраћенице уништеног текста. Преживео је стварност „од које је чак и кошмар бољи“ (Франкл, 1994, 5).

О страхотама у концентрационим логорима писала је и Хана Арент (Hannah Arendt) јеврејски политиколог, филозоф и писац, ауторка књиге „Ајхман у Јерусалиму“. „Смрт је била врховни владар у Аушвицу, али руку под руку са њом је ишао случај – нечувена, арбитарна насумичност утеловљена у промењивом расположењу слуга смрти, што је одређивало судбину логораша... Био је ту син есесовца на дужности који је дошао у логор да посети оца. Али дете је дете, а правило овог посебног места је било да сва деца морају умрети. Тако је он морао носити ознаку око врата да га не би зграбили и бацили у гасну комору“ (Арент, 2003, 173).

Хана Арент била је на извору изузетне немачке филозофске мисли, живела је и радила са највећим филозофима тог времена, и зато је била згрожена толиким моралним урушавањем немачког друштва. „Јер, до моралне поенте овог проблема не долази се коришћењем речи „геноцид“ или пребројавањем милиона жртава – истребљења читавих народа било је и у антици и у модерним колонизаторским освајањима. До ње се стиже тек када схватимо да се оно догодило у оквиру једног правног поретка, а да је угаони камен тог „новог закона“ била наредба „Убиј“, и то не свог непријатеља, већ невинне људе који

нису били чак ни потенцијално опасни, „Убиј“ не због нужности, већ противно свим војним и утилитарним разлозима... У случају Хитлеровог режима, једва да је постојало иједно дело државе које, према нормалним мерилима, није било злочиначко. Због тога, одржању власти више није требало да послужи неки злочиначки поступак, као изузетак од правила, већ су, обрнуто, повремени незлочиначки поступци - као што је било Химлерово наређење да се обустави програм истребљења – представљали изузетке од „закона“ земље, односно уступке учињене из крајње нужде" (Арент, 1964, 193).

Свет се окренуо наопако, јер га је захватило ратно лудило. Људи су показали другу страну своје природе. Виктор Франкл проучавао је људско понашање у концентрационим логорима, где су људи били деградирани само на број (он је био број: 119104), без икаквих личних предмета, обележја, елементарног достојанства и интегритета. „Нацисти су добро знали да појединац лишен свог система вредности и личног идентитета престаје да буде личност и постаје анимално створење или послушна лутка" (Требјешанин, 2003, 10-11).

Франкл је уочавао различите психичке доживљаје и понашања људи у тим ванредним и суровим условима. Видео је како се понаша људско биће кад схвати да „више ништа не може да изгуби осим свог тако комичног голог живота“ (Франкл, 1994, 12). Кроз живо, лично искуство и дубоке спознаје, дошао је до закључка да вера човеку омогућава да успостави и одржи спасоносну нит са животом, дајући му смисао, енергију и вољу да издржи сву суровост, глад, хладноћу, понижење, бруталност, сопствени бес, страхове, апатију... Да одржи човечност, попут праведника Јова коме Бог даје и одузима све, а он опстаје до краја: „И Он ће ми бити спасење, јер лицемер неће изаћи пред њ“ (Јов 13, 16).

Франкл је проучавао и психологију чувара и стражара. Они су уживали у потпуној беспомоћности логораша. Уживали су у мучењу: ко хоће, кад хоће, колико хоће и како хоће. „Смисао монструозне физичке и психичке тортуре... овог смишљеног понижавања појединца јесте у томе да се он деградира, обесчовечи, да му се потпуно разори идентитет и да му се сломи духовна кичма" (Требјешанин, 2003, 10).

Хана Арент о томе пише: „Како у том погледу ствар стоји, добро је описао један амерички дописник у извештају чији је дијалог достојан маште и креативне моћи неког великог песника:

Питање: Да ли сте убијали људе у логору?

Одговор: Да.

П: Да ли сте их убијали гасом?

О: Да.

П: Да ли сте их живе закопавали?

О: Дешавало се понекад.

П: Да ли су жртве довођене из целе Европе?

О: Претпостављам да јесу.

П: Да ли сте ви лично помагали у убијању?

О: Апсолутно не. Ја сам у логору био само благајник.

П: Шта сте мислили о ономе што се догађало?

О: У почетку је било лоше, али смо се навикли.

П: Знате ли да ће вас Руси обесити?

О: (Заплаче се.) Зашто? Шта сам ја урадио? " (Арент, 1945, 199).

О дуготрајним последицама које су осећали преживели и о посттравматском синдрому након Другог светског рата, Франкл је више пута причао на својим предавањима у Америци, у коју је избегао већи број преживелих Јевреја. Професор историје на Чикашком универзитету Питер Новик (Peter Novick) наводи да је реч *Холокауст* у амерички јавни дискурс ушла тек од 1970. године, а спорадично од 1967. године (Novick, 1999).

Ленард Коен (Leonard Norman Cohen), канадски кантаутор и књижевник јеврејског порекла, у својим књигама („Омиљена игра" (The Favorite Game), 1963, „Цвеће за Хитлера" (Flowers for Hitler), 1964) бави се проблематиком јеврејског искуства и идентитета у Северној Америци, као директних последица Холокауста. Кроз лик тинејџера Лоренса Бривмана („Омиљена игра"), проживљава се судбина јеврејског народа на северноамеричком континенту, значајно пригушивана геополитичком стратешком равнодушношћу, понекад и антисемитски контролисаних америчких медија. Књига се у првом плану бави одрастањем, сексуалношћу и самоспознајом, али и колективитетом, дискурсом расе и изједначавањем нације и религије. Нема сумње да одрастање Лоренса Бривмана протиче у знаку јеврејског наслеђа и наглашава његову издвојеност и посебност. Књига је изашла у време када се негирала „јеврејска прича" и у њој се осећа тежина

јеврејског питања, која је психо-социјално обележила многе младе Јевреје у Америци и којом се, између осталог, бавио и Франкл. У Коеновом роману, описане су дечје игре рата у којима су Немци и Јапанци негативци: „Рат су започели, јер им је таква природа... Али су углавном мучили из забаве, јер им је таква природа" (Коен, 2013, 21-22). Дечја машта у игри је „добила крила да полети пут непознатих територија од Голготе до Дахауа" (Коен, 2013, 22). Говори се о феномену тела, о страдању тела, као човекове слабости која се може искористити за мучење. Тело је ожиљак, рана, манифестација бола, искуства и времена. Тај дуализам дух/тело, где дух не прихвата стање тела, јер тело сведочи немоћ над физичком силом и ограниченост, тема је и Франклове књиге „Зашто се нисте убили?". Он описује пропадање тела као материје у концентрационом логору, наглашавајући да је у неким случајевима пропадао и дух са телом, док се код неких логораша дух држао иако је тело нестајало. Тело је у ропству, а дух је слободан. Слободан у неслободи. То је посебно описано у сцени у којој логораше транспортују возним вагонима са решеткама, а Франкл гледа у небо, лепоту зоре, јутра и природе, ослободивши мисли.

Дисфункција тело/дух иначе је присутна у периоду адолесценције код свих тинејџера, у Коеновом роману наглашених причама о страдању и мучењу. Иако се јеврејско питање често повлачи у други план пред актуелним питањима свакидашњице, млади јунак све време покушава да пружи одговор на њега, како би дошао до самоспознаје и оријентисања у свету. Дечакова мајка завршила је у психијатријској болници, очајна што је син заборавио страдање народа и нашао нејеврејску девојку. Књига указује на америчку асимилацију Јевреја у хришћански идентитет, па дечак Лоренс има отпор према обема религијама, псује Бога и прави своју нову религију, док са другом води субверзивне „талмудске" разговоре. Доводи у питање и веру и нацију. „Здраво, Канадо, ти, велика Канадо, ти, досадни, лепи свете ресурса. Сви су Канађани. Маска Јеврејина не вреди" (Коен, 2013, 235). Лоренс на крају долази до више истине и у визији заједничког расног страдања успоставља целовитост, која му је све време измицала. Постаје свестан дуалистичког односа према проблему вере неутуђиво везаног за проблем расе и свестан наследног фактора те дуалности. „Изненада га је обузела једна мисао – он није без предака! Његови су преци сезали далеко и још даље у прошлост, попут цветића љубичица уплетених у венац" (Коен, 2013, 213). Проблем породице Бривман проблем је целог

народа. Проблем идентитета, кривице, Божје казне, сумње и криза вере чинили су слику психичког и душевног стања Јевреја после Другог светског рата. Велики број преживелих имао је посттрауматски синдром и трагао за оријентацијом и смислом, за идентитетом. Међутим, било је и случајева где су се Јевреји одрицали свог националног идентитета, променили своја имена, немоћни да се изборе са тежином, траумом, страхом, *кривицом*, *казном* које им је донео јеврејски идентитет. „На једном месту у својој књизи о идентитету психоаналитичар Ерик. Х. Ериксон о овој спасоносној самоодбрани свог колеге, заточеног јеврејског аналитичара, пише: „У изузетном документу, Бруно Бетелхајм (1943) описао је своја искуства из немачког концентрационог логора из раног периода.(...) Он сам је сачувао свој живот и разум тако што се намерно и истрајно држао јеврејског идентитета непобедиве духовне и интелектуалне супериорности над физички супериорнијим спољним светом: своје мучитеље претворио је у испитанике тихог истраживачког пројекта који је сигурно предао слободном свету" (Требјешанин, 2003, 14).

2.2.1 О страху и храбрости

Франкл је искусио дубину страха и тежину храбрости у логорима. Страх фрустрира и паралише, блокира све човекове потенцијале. Декларативно, у причама, храброст је дивна особина, док је у реалном животу велики изазов, тежак избор и искушење. Храброст је изабрати живот у стравичним условима и агонији, којима се не види крај. Храброст је не пасти у апатију. Храброст је (с)трпљење. Снага страха и снага храбрости су вечите теме. Христове параболе увек су биле проткане овим људским поривима. Христос је често говорио својим ученицима да буду у миру, да не дозволе да њима овлада страх, јер су онда изгубљени: „И приступивши Исус дохвати их се и рече: Устаните и не бојте се“ (Мт 17, 7). „Јер нама Бог није дао духа плашљивости, него силе и љубави и цјеломудрености" (2 Тим 1, 7). „Нећу те оставити нити ћу од тебе одступити. Тако да можемо смјело говорити: Господ је мој помоћник, и нећу се бојати; шта ми може учинити човјек?" (Јев 13, 6). Што је вера јача, страх од смрти је мањи. У хришћанству је смрт пут до васкрсења и вечног живота. Васкрс је највећи хришћански празник и тропар Васкрса говори о привремености смрти: „Христос васкресе из мртвих, смртију смрт поправ, и сушчим во гробјех живот

даровав" („Христос васкрсе из мртвих, смрћу смрт разруши, а онима који су у гробовима живот дарова"), (Православни молитвеник, 1985).

Паул Тилих (Paul Johannes Tillich), немачки филозоф и теолог, писао је о храбрости као онтолошком феномену. Он не мисли о храбрости у смислу јунаштва, већ као о основном човековом идентитету: храброст да се буде човек, да се победи животни страх и потврди Божанска природа у човеку, храброст бивствовања: "The acceptance by God, his forgiving or justifying act, is the only and ultimate source of a courage to be which is able to take the anxiety of guilt and condemnation into itself" (Tillich, 1952, 166), („Прихватање од Бога, Његово опраштање или оправдање, једини је и крајњи извор храбрости, која даје способност да се прихвате страх, кривица и осуда“).

Страх је деструктиван, девастирајући и понижавајући. Човек губи моралне параметре и чини поступке од којих се ужасавао и мислио да их он никад неће учинити. Петар II Петровић Његош, владика и писац, каже у „Горском вијенцу": „Страх животу каља образ често" (Његош, 2006, 32).

Човек надилази страх јаком вером, која му у ванредним околностима даје снаге да издржи, преживи, трпи и подноси муке, да задржи достојанство, сачува образ, добије циљ и смисао. О јакој вери која ослобађа од страха и даје снагу и посвећеност, писао је Серен Кјеркегор (Søren Aabye Kierkegaard), дански филозоф и теолог, у свом делу „Страх и дрхтање" (Frygt og Beven). Он говори о снази вере, љубави, жртве (на примеру Аврама), потрази за значењем, смислом. „Вјера је највиша страст у човјеку" (Кјеркегор, 2000, 161). Она је надрационална и зато су чуда могућа, то је индивидуални пут ка истини, смислу и вечности. „Нешто заувјек остави, а једно узме са собом одрече се земаљске мудрости, а вјеру узме са собом" (Кјеркегор, 2000, 22). Вера даје егзистенцијалну храброст и води „витеза вере" ка вечном, ка будућности. „Наше доба, као и свако друго доба, може бити радосно ако има вјеру" (Кјеркегор, 2000, 169).

Шансу да преживе страховите услове логора имали су они окренути ка будућности, ка циљу који планирају да остваре кад све то прође, ка некоме ко их је чекао... Та вера, снага, смисао човеку не „обећава“ да неће умрети, него да његов живот, али и патња и смрт, имају смисла. Да не треба да живи или да умре поражен, уништен, обесмишљен. „И не

бојте се оних који убијају тијело, а душу не могу убити; него се више бојте онога који може и душу и тијело погубити у паклу" (Мт 10, 28). Наћи смисао, имати поверење у *божанско* без доказа, веровати у постојање надстварности и вишег поретка у таквим околностима, чин је унутрашње духовне снаге, храбрости и мудрости.

Кроз своје *неправедно, незаслужено* страдање праведни Јов схватио је да човек страда да би у свом животу размишљао о себи, о смислу, о томе да је „Бог већи од човјека" (Јов 33, 12), о Божјој правди и суду: „Доиста Бог не ради зло и свемогући не изврће правде" (Јов 34, 12), о својој гордости: „Гле, ја сам мален, шта бих Ти одговорио? Мећем руку своју на уста своја“ (Јов 39, 37), о бесмртности душе: „И врати се прах у земљу, како је био, а дух се врати к Богу, који га је дао" (Проп 12, 7). Храброст је не осећати деструктивни страх и живети живот, издићи се изнад ситуације, када су зло, страх, суровост и смрт једини живот логораша.

Ко је престао да верује да може даље да издржи, стварно није издржао. Многи затвореници желели су да умру, да се агонија заврши. Они коју нису имали или су изгубили веру, предавали су се и одустајали од живота. Људи су се молили Богу да учини чудо и да не преживе још једну ноћ. Због безизлазне ситуације и константне смртне опасности, због неподношљиве неизвесности и суровости, мисао о престанку агоније, о самоубиству, опседала је сваког логораша. „Свако људско биће поседује неку резерву снаге али не зна колика је: може бити велика, мала или никаква, и само страшна невоља пружа могућности за њену процену", пише Примо Леви, италијански антифашиста и Јеврејин, бивши логораш из Аушвица, у својој изврсној књизи *Потонули и спасени* (2002). Нико, дакле, не зна унапред где је човекова тачка лома, када ће, под суровим притиском нељудских околности, доћи до „смрти душе" (Требјешанин, 2003, 7).

По догматском јудеохришћанском учењу, самоубиство је грех, те је Виктор Франкл обећао себи да неће „улетати у жицу" (Франкл, 1994, 29). „Дубина и снага религиозности често би новопристигле логораше изненадила и потресла" (Франкл, 1994, 41). Они су стално постављали питања смисла патње, жртве и умирања. Борили су се са страхом, питали су се шта је храброст, живети или се убити?

„Научници, мислиоци и књижевници који су проучавали понашање људи у концентрационим логорима слажу се да је овај феномен изузетно важан не само сам по

себи него и за боље познавање неких суштинских карактеристика људске природе. Логор као монструозни природни експеримент, у којем се испробавају до крајњих граница човекове способности, могућности и стављају на сурову пробу његове вредности, начела и уверења, открио нам је много тога непознатог о човеку" (Требјешанин, 2003, 7).

У логору се научи да је релативна величина човекове патње. Др Франкл се позива на песника Рилкеа кад каже: „Колико треба да истрпимо?“ (Франкл, 1994, 75). Истрпети, *одрадити*, па ићи даље. Кроз страдање и патњу, човек открива у себи врлину трпљења, истрајности, утехе, божанске снаге и силе, скромности и састрадалне љубави и бриге за ближње, суштину земаљског живота. Трпљење престаје да буде трпљење и патња, кад добије смисао, најчешће у смислу жртве зарад вишег циља. Смрт такође има смисла управо у томе што чини оквир живота. Драгоценије је оно што је ограничено, што има рок трајања, што ствара ноодинамику, борбу, напетост између постигнутог и онога што још није.

Појам времена, визија будућности, „рок трајања овог кошмара" уносили су страх код логораша. Нико није знао оно што су сви желели да знају: Када ће ово престати? То је психички убијало заробљене. Франкл наводи пример затвореника који је сањао да ће логор ослободити савезници 30. марта 1945. године. Када је тај датум дошао, не доневши ослобођење, он је пао у грозницу, и исте ноћи умро. Изгубио је последњу нит која га је везивала за живот. Франкл о оваквим случајевима каже: „... истакао сам да је суштинска карактеристика такве привремене егзистенције да је она привремено стање без краја. Заиста, крај затвореништва није било могуће предвидети. Стога логораш никада није могао да се усресреди на будуће време, на време када ће поново задобити слободу. У складу са схватањем да суштински темпорална структура карактерише сваку људску егзистенцију, лако је разумети да је логорски живот могао довести до егзистенцијалног губитка структуре" (Бетелхајм, Франкл, 2003, 69). Као супротне примере, он наводи оне који су победили себе: „У сваком случају, не може да се тврди да су ови људи подлегли регресији, напротив, искусили су морални напредак – морални и религиозни. Јер, код многих логораша у заточеништву и због заточеништва избило је оно што сам назвао подсвесним или потиснутим односом према Богу... Било како било, многи логораша су

изашли из логора са осећањем да не треба да се плаше ничег осим Бога. За њих је искуство логора било добитак" (Бетелхајм, Франкл, 2003, 71).

2.2.2 Зашто (се ово догађа) ?!

У том паклу на земљи, вероватно је свакодневно код милион логораша била присутна мисао: „Зашто? Где је тај добри Бог кад је ово дозволио, допустио овакве логоре смрти!?" Слично питање поставио је, неку деценију касније, у својим радовима „Zwischen Nichts und Ewigkeit, Kleine Wandenhoeck-Reihe" (1963) и „Der Gottesbegriff nach Auschwitz: Eine jüdische Stimme" (1987), јеврејски филозоф и теолог Ханс Јонас (Hans Jonas). Он каже: „Дехуманизација понижавањем и лишавањем претходила је умирању, трачак племенитости није био остављен онима који су били одређени за „коначно решење“, ништа од тога није се могло препознати на преживелим скелетима – сабластима из ослобођених логора... Какав је то Бог био који је тако нешто допустио?" (Јонас, 2018). Јонас преиспитује јеврејско учење о Богу, теолошку догматику и закључује да су јеврејско виђење Бога, учење и догматика, јеврејски народ и комплетна историја доживели колапс због постојања концентрационих логора и Холокауста. „Овде треба напоменути да се, када је посреди то питање, Јеврејин, теолошки гледано, налази у тежем положају него хришћанин. Јер за хришћанина, који истински спас очекује тек на оном свету, овај свет је и онако само ђавољи и увек предмет неповерења, а нарочито је то људски свет због наследног греха. Међутим, за Јеврејина који у овом свету види место божанског стварања, праведности и спасења, Бог је несумњиво господар историје, и ту сам „Аушвиц“ за оне који верују доводи у питање цео традиционални појам Бога. Том уистину јеврејском искуству историје додаје, као што сам управо покушао да покажем, нешто чега никада није било, нешто што се не може савладати старим теолошким категоријама. Ко, међутим, напросто не жели да занемари појам Бога (на то право има само филозоф) тај мора, како не би био принуђен да га занемари, о њему изнова да размисли и да на старо питање о Јову потражи нови одговор. При том ће, наравно, морати да се опрости од „господара историје“ (Јонас, 2018).

О постојању Бога и каквог Бога, посебно после Другог светског рата, много се писало, полемисало, расправљало. Сам Јонас поставља питање као филозоф и теолог: какав је тај Бог? Његов логички, људски, гностички закључак је да Бог није свемогућ. Ако је Бог добар, а егзистира и зло у свету, онда Бог није свемогућ, елаборира Јонас: „...Могло се очекивати да добри Бог своја правила суздржавања моћи каткад прекрши и посегне за спасоносним чудом. Ипак, није се десило никакво спасоносно чудо; Бог је ћутао током година Аушвиц – Витена... Али, Бог је ћутао. И у вези с тим ја сада кажем: не због тога што није желео, већ зато што није могао. Он се није умешао... зло настаје у срцу човековом и осваја моћ у свету. У пуком допуштењу људске слободе лежи одрицање од божанске моћи. Већ из нашег излагања о моћи уопште следило је порицање божанске свемоћи" (Јонас, 2018).

Сумња да постоје Бог, правда, добро, смисао, нада... стара је колико и човек и његови патња, страдање и туга. Сумња се јавља кроз питање: Зашто? Зашто се ово дешава? И увек се односи на неко зло које је задесило човека или заједницу. То су вечита људска питања и изазов за филозофе и теологе. У Светом писму, у Првој књизи Мојсијевој, нема податка о Адаму и Еви непосредно после Каиновог братоубиства. Да ли су очајни гледали у небо и питали: Зашто? Библијски текст наводи да су касније добили сина Сита (хебр. Šēt, נֶשֶׁת = постављен, замењен), а тек по рођењу Ситовог сина почело је да се призива име Божје: „А Адам опет позна жену своју, и она роди сина, и надје му име Сит, јер ми, рече, Бог даде другога сина за Авеља, којег уби Каин. И Ситу се роди син, којему надједе име Енос. Тада се поче призивати име Господње" (1 Мој 4, 25-26). Адам и Ева су преживели и наставили даље.

Вера је један од најснажнијих психолошких фактора. У ванредним ситуацијама, у трагедијама и несрећама, када логика и каузалитет буду потпуно обесмишљене, човек бива изгубљен. Ослањајући се на узрочно-последичне односе и правила у свакодневном животу, човек тумачи живот ограниченом логиком и искуствено. Са постојањем концентрационих логора, изгубили су се сваки смисао и логика човечанства. Остали су апсурд и бесмисао. Како са тим живети и са тим се изборити, кад се буну целокупно човеково биће, свест, савест, разум, осећај слободе и одговорности. То је потпуни слом homo sapiens-a; са том суровом реалношћу може да се избори homo religiosus, његова вера

и снага, дух и молитва. Разум не може да се избори са постојањем концентрационих логора. „Јер је написано: „Погубићу мудрост мудрих, и разум разумних одбацићу" (1 Кор 1, 19). Површно знање је сујетно и слабо. Ствара илузију моћи. Човеку остаје само вера. Вера је заснована на синтези срца, воље, слободе и дубоких личних осећања, као носилац егзистенције. Бити религиозан, значи страсно тражити смисао своје егзистенције и достићи свој максимум, објашњавао је Пол Тилих: "Faith is an essential possibility of man, and therefore its existence is necessary and universal" (Tillich, 1958, 126), („Вера је најважнији човеков потенцијал, и стога је њено постојање неопходно и свеобухватно“).

Вера код човека ублажава патњу, сумњу и очајнички крик човека: Зашто? Верујући човек своје страдање *оправдава* својим грехом, одступањем од Бога, потребом да се поправи, Божјом свемудрошћу коју не можемо да спознамо, можемо само да прихватимо све оно што нам је Бог дао и наменио. Старозаветни пророк Исаија, који је живео осам векова пре Христа, говори о сапатничком Божјем слуги који преузима наше грехе: „А он болести наше носи и немоћи наше узео на се, а ми мишљасмо да је рањен, да га Бог бије и мучи. Али он би рањен за наше пријеступе, избијен за наша безакоња; кар бјеше на њему нашега мира ради, и раном његовом ми се исцијелисмо... Мучен би и злостављен, али не отвори уста својих; као јагње на заклање вођен би и као овца нијема пред онијем који је стриже не отвори уста својих. Од тјескобе и од суда узео се, а род његов ко ће исказати? Јер се истрже из земље живијех и за пријеступе народа мојега би рањен" (Ис 53, 4-8). Бог је недокучив. Његова мудрост нама је несхватљива. Ми не видимо ширу слику. Човек има своја ограничења, а Бог је бесконачан и свеприсутан. Сенка ваљка може из различитих углова да да различиту слику, круг одгоре гледано, а четвороугао гледано са стране (Франкл, 1987, 42).

2.2.3 Појам зла

Питање зла озбиљно је феноменолошко, филозофско, психолошко и теолошко питање. Као што је већ речено, доводи у питање Божје постојање и Божју свемоћ. Блажени Августин питао се: ако постоји Бог, зашто постоји зло, док је Тертулијан промишљао: ако постоји

зло, зашто постоји Бог. Свети Јован Дамаскин објашњава да је ђаво исходиште зла. Иако је ђаво првобитно био добар, сам се произвео из природног у противприродно стање одступивши од добра, од светлости, и изабрао таму, одсуство светлости. Ваво је сам, *слободном вољом* изабрао зло, таму, одсуство добра и искушава човека. Људска природа није зла, јер је творевина Божја. Како каже Св. Григорије: „Људска природа је још увек слободна да изабере између добра и зла, и управо због тога људи могу бити призвани на покајање" (Евменије, Фарбер, 2005, 250). Човек има слободу избора која му је од Бога дата. Ако је Бог створио човека као слободно биће, онда се Бог, иако свемоћан, не уплиће у човеков слободни избор и вољу. „Све ми је дозвољено, али све не користи; све ми је дозвољено, али не дам да ишта овлада мноме" (1 Кор 6, 12). Бог не управља човековом вољом. Разум и страст ограничавају човека, а воља га ослобађа, он бира, не Бог за њега. „Буди господар своје воље и слуга своје савјести" (Никић, 2003). Човек није Божја марионета у метафизичком смислу. Ограничен је телом, временом и простором. Франкл објашњава да човек није апсолутно слободан од свих датости, али је слободан да заузме став према свему, слободан је да буде јединствен и непоновљив, достојанствен у свакој ситуацији. Неопходно је да човек, као најсавршеније створено биће, преузме одговорност за зло.

Сваки човек има додир са злом у свом животу и окружењу. Зло се намеће, фасцинира својим постојањем, тајанствено је, брутално је. Оно је свеприсутно у овом свету, али није природно. Сматрати зло природним стањем ствари, ослобађа човека од одговорности. Онтолошко-антрополошки статус зла је да оно није од Бога, већ од делатности човека, и да је супротност добру. Зло је беживотно, мртво, али је део човека, попут власи косе на глави. Оно се заједно са добрим налази у човековом срцу. Човек је тај који допушта да се нагон зла испољи. У духовном свету, у Есхатону, у Царству Божјем и у супротном, царству таме, зло и добро се не сусрећу, одвојени су. Зло и добро преплићу се у материјалном земаљском свету, али су у опозиту.

Међутим, зло које се манифестовало у XX веку кроз Аушвиц, Дахау, Јасеновац, Сисак (једини дечји концентрациони логор у свету), Гулаге, поља смрти у Камбоџи, масакр у Вијетнаму, геноцид у Руанди, геноцид над Србима од НДХ, унакрсни геноцид од 1991.

године у Југославији, НАТО бомбардовање Србије, геноцид на Косову, нуклеарни геноцид над Абориџинима у Аустралији, Хирошима, Нагасаки... не може да буде насупрот добра, опонент добру. Овакво зло је супротно свему, оно нема опозит у добру и ни у чему. То је губитак свих вредносних оријентира, без икакве могућности изналажења било каквог смисла и логике. Велико зло оживело је кроз нацисте. Тај неконтролисани нагон одушевљен смрћу произвео је гасне коморе, крематоријуме, еугенику, експерименте на трудницама и близанцима у концентрационим логорима, геноцидну селекцију, експерименте *in vivo* са смртним исходима, душегупке, спаљивање живих људи и деце.

Поједини психијатри описују зло као инстинктивну радњу, погрешну функцију нагона за агресијом или самоактуелизацијом. Нагон тражи своју реализацију, задовољење. Поставља се питање: да ли су животиње склоне злу, а имају нагоне? „Али човјек у части неће дуго остати, изједначиће се са стоком, коју кољу" (Пс 49, 12). Зло је свесни избор човека; не сме се деперсонализовати зло, јер се тако укида одговорност за поступке. Диспозиција зла је у самој личности. Како је рекао Ханс Јонас, да „зло настаје у срцу човековом и осваја моћ у свету" (Јонас, 2018). Постоје људи који су одушевљени злом. Постоје људи који су одушевљени добром. Добро као избор и воља за добрим су сврха човекове слободе. То је начин за превладавање зла. Слобода је у вези са добрим, са правдом, са истином. Зло је злоупотреба слободе, суспендовање слободе. Слабости и страхови несигурног човека подстичу на зло. Што су они дубљи и ирационалнији, утолико је зло веће и радикалније.

Неизмерно и банално зло описала је Хана Арент. Она пише о расним „научним" теоријама еугенике из XIX века, које су донеле зло век касније, са дугорочним и дубоким последицама. Пример таквог зла је постојање Холокауста, после ког поглед на свет и човека више не може бити исти. „То је оно што овај феномен чини тако застрашујућим" (Арент, 2007, 61).

Она говори о екстремном злу, баналном злу: „Оно се може ширити и обрасти цео свет управо зато што се шири по површини као гљивице. Оно “пркоси мишљењу”, као што сам рекла, зато што се мишљење труди да досегне неку дубину, да дође до корена ствари, а кад

се бави злом бива фрустрирано, јер не налази ништа. То је та *баналност*" (Арент, 2008, 158).

Корак даље у оваквом разматрању појма зла и Холокауста отишао је писац Данило Киш у својој књизи есеја „*Номо poeticus*" (1983), у којој пише о логорима, заробљеницима, ожиљцима, баналности: „Логор је велико искушење човекових моралних моћи" (Киш, 1983, 33). Он се пита има ли на лицу преживелих траг који остаје и после деценија: „...мора да постоји такав траг, такав ожиљак, видљив, и на лицима жртава, као ожиљак на Исусовом длану" (Киш, 1983, 182). Модел жртве, логорологија и нацизам битне су теме у Кишовим романима. Његово виђење је да сваки писац мора да заузме став према злу и логорима истребљења: „...баналност је неморална. Једнако неморална ако је потекла из незнања као и онда, поготову онда, ако је потекла из кукавичлука... Сваки покушај, макар и најзаобилазнији, макар и у заметку, било каквог идеолошког оправдања тог феномена – логора – у име такозване „историјске нужности", „класне борбе", „расне чистоте", „новог човека" и слично, дискредитоваће свако дело, сваког писца, једном заувек и немилосрдно" (Киш, 1983, 192-193).

Када описује сумануто зло код нациста, Хана Арент истиче: „Не знамо и вероватно никада нећемо сазнати процентуалне односе у овим стварима, али кад помислимо на ове отворене акте садизма, које су починили савршено нормални људи који у нормалном животу по тој основи никада нису дошли у сукоб са законом, почињемо да се питамо о свету снова многих просечних грађана којима можда не недостаје ништа више до повољна прилика. У сваком случају једна ствар је сигурна, и то она у коју се више не верује – наиме, „да је у Аушвицу свако сам за себе одлучивао да ли ће бити добар или зао"... Смејућеће реминисценције оптужених док су са уживањем слушали набрајање својих злодела, које су с времена на време изазивале плач и падање у несвест не само сведока него и поротника; њихови невероватни наклони онима који су сведочили против њих и препознали их, онима који су некада били њихове беспомоћне жртве; њихово отворено уживање у томе што су били препознати (иако је то било инкриминишуће), дакле запамћени; и њихов по свему неуобичајено бодар дух све то вероватно рефлектује велико сексуално задовољство баш као што указује и на чисти безобразлук" (Арент, 2003, 172). Она скреће пажњу на то како

је нацистички лажни идеализам уздигао највећи шљам до елите народа, а највеће садисте, хвалисавце и плачкаше до високих позиција и богаташа, после рата. Они су наставили сасвим обичан живот, попут монструозног нацистичког доктора Јозефа Менгела (Josef Mengele) названог Анђео смрти, који је побегао у Јужну Америку и тамо безбрижно боравио до смрти. Такмичење у мучењу и убијању била је свакодневница у концентрационим логорима: „Беднарек је, након што је извео своју специјалност, гажење затвореника до смрти, отишао у своју собу да се помоли, јер је био у правом расположењу" (Арент, 2003, 172).

Зло није само деловање фанатика, садиста, убица, изопачених личности; на њих се Хајнрих Химлер, идејни творац „Коначног решења" и Холокауста, није ослањао, већ на *обичне људе* који су имали оправдање у својој немоћи, послушности, који су бринули о безбедности своје породице, послу и егзистенцији, па су због тога били спремни да жртвују своја уверења, част и достојанство. Нацисти су вршили морални геноцид над својим народом. „Недостајала је самосатанска генијалност једног Химлера да открије да је после таквог понижења он спреман да уради буквално све, пошто је улог био подигнут а гола егзистенција његове породице угрожена. Његов једини услов је био да буде потпуно ослобођен одговорности за оно што треба да уради... Они су, не морајући више да се плаше Бога јер им је савест бирократским организовањем њихове делатности била очишћена, осећали још само одговорност за своје породице. Трансформација породичног човека од одговорног члана друштва заинтересованог за све јавне проблеме у „буржуја“ који брине само за сопствени живот и не располаже ниједном грађанском врлином, јесте међународни модерни феномен. Кризе нашег времена – у сваком тренутку могу да га претворе у човека руље и од њега направе оруђе било каквог лудила и ужаса. Кад год кризом и незапослености друштво осујети нормално функционисање и нормално самопоштовање малог човека, оно га припрема за тај последњи стадијум у ком он спремно прихвата било који посао, чак и посао целата. Није нам било нимало пријатно кад смо морали да покопамо лажне илузије о „племенитом дивљаку“ пошто смо открили да је човек способан да буде људождер. Од тада, народи су се боље упознали и све више сазнавали о злочиначким потенцијалима човека" (Арент, 1945, 200-201).

Природа зла је цинична; оно се „смеје“ у лице човеку и поручује му: за тебе нема правде, ти си изван правде, ти си безвредан. Зло је одсутност смисла и сврхе, оно је небиће, отпорно је на знање, логику и разум, на више сфере човека, јер је практично, делатно, девастирајуће. Зло је интенционално, оно има неетичку и нехуману намеру. Немачки филозоф и математичар Лајбниц (Gottfried Wilhelm von Leibniz) бавио се темом порекла зла. Његова теодикеја бежи од човекове одговорности, пребацујући је на Божје допуштење. Позитивистичким ставом (*ово је најбољи од свих светова*) избегава именовање носиоца одговорности за зло и патњу у свету. Међутим, у XX веку кулминирало је зло као опредељење нечовештва и зверства у целом свету; сумрак цивилизације. Како наћи смисао у таквом неизмерном злу?! За шта је све човек способан, за какво зло?! То је вечита дилема између дивљења и слављења живота с једне и његовог бесмисла, с друге стране; због постојања зла, које обесмишљава све, које даје болан, рањен поглед на свет.

Ханс Јонас је размишљао: „И тада се одмах поставља питање; колико је Аушвиц допринео ономе што би се још могло сазнати о мери страхоте и ужаса, о ономе што су људи у стању да ураде једни другима и што су одвајкада чинили! А нарочито у којој мери је допринео ономе што је нама Јеврејима познато из хиљадугодишње историје страдања и што сачињава суштински елемент нашег колективног сећања. Питање о Јову одувек је било главно питање теодикеје – уопште узев, због постојања зла у свету, а посебно узев, због заоштравања проблема загонетком избора и тобожњег савеза између Израилља и његовог Бога“ (Јонас, 2018).

О злу и шта све могу људи једни другима да ураде деценијама је писао и Б. Вонгар (Сретен Божић). Борио се својим књигама као оружјем да се обелодани зло нуклеарног геноцида над Аборицинима у Аустралији после Другог светског рата. Он је писац хуманости, правде и голе истине. Својим радом позива на буђење из лажи и оправдавања злочина. Он жели да оголи зло. У роману „Раки“, његов слепи гуслар Вати *види* генеалогiju зла која коло живота претвара у коло смрти. Зло се отелотворује кроз логоре. Вонгаров лик Нана каже да никада неће нестати друмови којима се људи одводе у ропство (Вонгар, 2011).

На ставу да зло треба да се обелодани и именује инсистирала је и проф. др Алаида Асман (Aleida Assmann), бавећи се културом сећања. Једна од њених књига, „Дуга сенка прошлости“ (2011), почиње причом о уметничкој инсталацији из 1997. године. Уметник Хорст Хоајзел (Horst Hoheisel) организовао је светлосну пројекцију на Бранденбрушкој капији у Берлину, на којој се појављује слика капије Аушвица са натписом „ARBEIT MACHT FREI“ у ноћи 27.1.1997. године. Два супротна симбола спојила су се у један – тријумф и траума – као немачко национално сећање и порука за потомство. И сам наслов књиге много говори. Светска историја пуна је крвавог насиља, али је свако мерило неупотребљиво када је реч о злу екстремних размера и „безданости“ насиља примењеног у спровођењу Холокауста. То је преокрет у историји. Не може се успоставити никакав смисао. Данашње време Асман назива „посттрауматским“ веком, како га је описао и Франкл (Асман, 2011, 12-13).

Поставља се питање колективне одговорности у злу. У тумачењу ове теме могло би се кренути од самог почетка, од постанка света, са Адамом и Евом и догматским, теолошким питањем да ли смо наследили грех, кривицу, казну и смртност од првих људи, наших прародитеља, и да ли је то праведно бити крив без кривице. Да ли се наслеђује зло? Да ли се наслеђују кривица и одговорност?

Пољски филозоф Лешек Колаковски (Leszek Kołakowski) бавио се темама о пореклу зла, човековој слободи, зашто праведник страда (о Јову), теодикеји, у својој књизи „Да ли је Господ Бог срећан и друга питања“ (2013) и збирци текстова и интервјуа „Занимљива времена, немирна времена“ (2009). У чланку „О колективној одговорности“ (2018) Колаковски објашњава да сви припадамо неким колективитетима, те да је у нашим очима колектив коме припадамо морално тело, унутар кога делимо заједничку солидарност и заједничку судбину. Човек лако успех свог колектива прима на себе и учествује у њему као да део заслуге и њему самом припада, попут победе у спорту, музичким такмичењима и сл. Међутим, када су пораз или срамота у питању, колективна солидарност постаје проблем. Тада се најчешће окривљује неко други, директни учесник. „Најзначајније је можда питање које се односи на суодговорност народа. Сваки европски народ у својој

прошлости има срамне странице које би волео да заборави (или пре: сваки осим мог)" (Колаковски, 2018). Он објашњава да људи који ни на који начин нису у томе учествовали, деца и потомци не сnose колективну одговорност. „Одговор отприлике гласи: не, то се не може *захтевати* од *других*, али се може и мора захтевати од себе самих, јер то погодује нашем духовном здрављу (у стварности се, наравно, догађа обрнуто: захтевамо од других, себи опраштамо и тиме одбацујемо идеју колективне одговорности). Нисмо лично одговорни за своје претке, али ако верујемо у то да је народ духовна и морална целина, да кроз време чува свој идентитет, иако покољења умиру и друга долазе уместо њих, онда је добро веровати да поред личне одговорности постоји и колективна, тј. одговорност народа као континуиране целине" (Колаковски, 2018). Дакле, прихватањем националног, политичког или верског колективитета, ми нисмо правно одговорни, као код прихватања наслеђа од рођака, али смо морално и духовно одговорни, и та истина је много битна за духовно здравље заједнице. Човек не може да живи изван заједнице, јер је онтолошки биће заједнице. Франкл каже „бити човјек значи живјети међу људима" (Франкл, 1987, 50). Ратове и злочине покрећу политичари. Човек који није учествовао у њима и није могао да их спречи, има избор да о њима заузме став, да их не заборави, да зна и сведочи истинито због потомака.

После ослобађања комплекса логора Дахау, Немци, становници града и околних места, улазили су у логоре и видели гомиле набацаних лешева по двориштима, просторијама, јамама и железничким вагонима, остатке тела у крематоријама и операционим салама. Били су згрожени, многима је било мука. Документарни филмови, попут „Dachau Concentration Camp" (Chronos Media, 2013), говоре о овој теми. Новинари и сниматељи постављали су становницима града исто питање: „Да ли сте знали шта се овде догађа, у вашем месту?" У вези с тим, Франкл каже да је „... немачко становништво у целини развило извесне одбрамбене механизме против постојања концентрационих логора. Немци нису могли да поднесу идеју да живе у свету у којем човек није заштићен редом и законом. Они једноставно нису хтели да верују да затвореници у логорима нису починили гнусне злочине, будући да је начин њиховог кажњавања допуштао само тај закључак" (Бетелхајм, Франкл, 2003, 53).

Исто питање може се поставити за сваки други логор (Јасеновац, Сисак, Бањица, Слана на острву Паг) и сваки други геноцид и злочин. Да ли знамо шта се дешава око нас? Ово су основна питања која се тичу човека као бића слободе и одговорности, чему је деценије свог живота и рада посветио др Виктор Франкл.

Има ли малог геноцида, злочина и зла? Питање градирања зла, проблем компаративне виктимизације, већег и мањег зла и морал бројева неке су од тема књиге „Мање зло. Морални приступи праксама геноцида“ (2005) социолога Хелмута Дубила (Helmut Dubiel) и проф. Габриела Моцкина (Gabriel Motzkin). Аутори се баве опречним исказима, парадигмама и питањима: да ли је нацизам „апсолутно зло“, јер је као такав стекао „демонски статус“; да ли је увођење термина Холокауст и институционализовање сећања од стране америчких Јевреја био стратешки подухват да се ојача јеврејски идентитет и идентификација у Америци; да ли је „објективни“ и „критички“ приступ преиспитивања датог „превеликог“ значаја Холокаусту, у ствари, латентни и прикривени антисемитизам; да ли смо европоцентрични и реагујемо само на ужасе у нашем окружењу, а не у Азији или Африци, над „нецивилизованом“ популацијом и варварима, односно, да ли је Холокауст посебно страشان само зато што су његови починиоци културни, цивилизовани, просвећени Немци; да ли је то слом европске културе и цивилизације; да ли „казна треба да одговара злочину“; да ли се зло може мерити бројкама (да ли је исто убити једног човека или двојицу, милион или два милиона); да ли се разликује зло у нацистичкој Немачкој или у совјетској Русији; да ли је исто бити жртва због небираних националне припадности или биране политичке припадности; да ли су Јевреји једине нацистичке жртве; да ли је Холокауст појам за само политичко зло; да ли је ово сумрак цивилизације...? Овако о овим темама мисли Т. Цад: „Холокауст није незамењиво подсећање на људску нискост; јер такво знање можемо да потражимо на многим местима. Међутим, ради се о једном прилично особеном подсећању – или особеном упозорењу – на оно што се догађа када патина напурсне... цивилно друштво, јавни живот, отворени политички системи и видови понашања које они подупиру и од којих зависе, нису ништа друго до папирнате конструкције. Сви они су знатно ломљивији него што би волели да верујемо“ (Дубил, Моцкин, 2005, 107). Питање бројева постаје малициозно за жртве и

њихове ближње. За њих је тај губитак космички. Број жртава није битан за њихову валидност. И једна невина жртва је трагедија за свет, то је Велики петак човечанства. Не постоји велико и мало зло. „Према мишљењу Тони Џада, Холокауст је стекао иконички статус зато што, крајем нашег грозног века, на сажет и убедљив начин преноси нешто за шта нема довољно израза у модерном речнику, али што се налази у срцу наше скорашње прошлости, тиме и наслеђа којим данас располажемо. То нешто јесте идеја о злу" (Дубил, Моцкин, 2005, 107).

Један од аутора књиге, Х. Дубил, наводи следеће: „У уводном обраћању на међународном скупу посвећеном Холокаусту, у Стокхолму 2000. године, Јехуда Бауер је сажето изнео тезу с којом се и ја овде саглашавам: »Последњих деценија – у ствари, тек последњих година – догодило се нешто невероватно. Катастрофа која је погодила један народ у једном тренутку прихваћена је, широм света, као симбол крајњег зла«" (Дубил, Моцкин, 2005, 306). Закључно излагање са исте конференције гласи: „Холокауст је јединствен догађај, али он има опште значење...У нашим срцима је остало уписано жртвовање оних који су се супротставили нацизму. Дубина њиховог бола и узвишеност њиховог херојства јесу камен темељац нашег појма човечанства, чиме нам се омогућује да видимо разлику између добра и зла... У име човечанства које још носи ожиљке геноцида, етничког чишћења, расизма, антисемитизма, непријатељства према странцима, међународна заједница на себе преузима тешку одговорност да се бори против тих зала. Ми морамо заједно потврдити стравичну истину о Холокаусту, супротстављајући се онима који тврде да је све то само обмана" (Дубил, Моцкин, 2005, 315). Позитиван став овог дискурса је порука књиге: „После катастрофа двадесетог века категорија »људског бића« добила је одлике »приватнијег« појма. »Људско биће« је у том смислу биће којем није одузето оно његово најелементарније право – право да има нека права" (Дубил, Моцкин, 2005, 316).

Франкл је искусио прâво радикално зло у огољеној сржи. Када су нацисти ушли у Беч, забранили су Јеврејима да користе све, осим једне болнице, у којој је видео убијање ментално и психички оболелих пацијената, и чинио је шта је могао да спречи зло. Спаљена је синагога којој је припадао. Многи су опљачкани, истерани, затворени, одведени.

Забрањени су нови бракови и потомство Јеврејима. Неке од својих књига посветио је свом убијеном, нерођеном детету: „Посвећено Харију или Мерион – нерођеном дјетету" (Франкл, 1987). Зло је обележило целокупни његов живот и уништило целу породицу. То га је ојачало, али и допринело настанку и постало темељ његове логотерапије. Хуманост, брига за друго људско биће, питања осећања одговорности и заузимања става према злу и злочину, према деловању чланова заједнице, колектива или народа, Франклова су питања којима се бавио за време и после Холокауста. Франкл је човек дубоке вере, самим тим и човек опраштања. Ланац зла спутава и потребно га је покидати. Не треба се светити пораженем непријатељу. Кривица је планетарна. Нашом агресијом и осветом не мењамо свет на боље. Уздржавањем од освете и агресије ми постајемо бољи, самим тим и свет.

Сличну судбину и став према њој имао је и немачки теолог и пастор Мартин Нимелер (Friedrich Gustav Emil Martin Niemöller). Док је био у концентрационом логору за време Другог светског рата, написао је песму „Прво су дошли" која говори о злу, о злоделима, али и о другом злу, злу нечињења, које настаје када ћутимо и жмуримо пред злом, о пасивности и апатији, незаинтересованости за туђу патњу. Песма је много пута различито превођена и објављивана делимично или у целости. Њени стихови били су инспирација многим музичарима и политичким активистима. Једна од варијанти превода гласи:

„Прво су дошли по комунисте,
а ја се нисам побунио, јер нисам био комуниста.
Затим су дошли по болесне, такозване *неизлечиве*,
а ја се нисам побунио, јер нисам био ментално болестан.
Затим су дошли по Јевреје,
а ја се нисам побунио, јер нисам био Јеврејин.
Затим су дошли по синдикалце,
а ја се нисам побунио, јер нисам био синдикалац.
Затим су дошли по католике,
а ја се нисам побунио, јер нисам био католик.
Онда су дошли по мене,
али тада више никога није било да се побуни" (Учионица историје, 2011).

3. ЛОГОТЕРАПИЈА – ТРАЖЕЊЕ СМИСЛА ЖИВЉЕЊА

3.1. Франклова психологија религије

Године 1948. Франкл је докторирао са дисертацијом „Бог подсвести – психотерапија и религија“. Он је увео веру у своју психотерапију, са ставом да Бог постоји јер га ми волимо, што је доказ из љубави, по Франклу. Човек је биће вере и биће љубави, по датости. Франклов доживљај човека дубоко је онтолошки, теолошки, догматски. Човек је јединствена и непоновљива личност. Он је био-психолошко, духовно, слободно и одговорно биће Божје. Уздизањем улази у поље ноолошког, у царство духа, може да бира и креира своју судбину кроз однос и став према њој, односно, није тек случајна комбинација гена. Човеку су од Бога дати свест, савест (помоћ човеку у проналаску сопственог смисла постојања, унутрашњи ауторитет који човек мора да прати), разУМ (да својим умом размишља и прави избор), слобода (бира да верује или не, да доноси одлуке, бира животне вредности, да има циљ, да нађе смисао) и одговорност за све изборе. Слобода без одговорности опасна је за човека, како је рекао апостол Павле. Франкл говори о првобитној слободи која је у интеракцији са одговорношћу: „Слобода пријети да дегенерира у својеволјност, уколико није уравнотежена осјећајем одговорности“ (Франкл, 1987, 88).

Франклов став је да права слобода постоји само у синергији са одговорношћу, самоконтролом и опраштањем. Вера оплеменењује човека овим врлинама. То је пуноћа узвишености човека, који има одговорност да храбро стоји иза својих избора, да издржи све тешкоће и неправде и да сам никада не чини неправду, чак ни кад ју је претрпео. Слобода и одговорност га обавезују да се бави судбином света, добрим и злом, да сведочи добро и истину и бори против зла, пре свега у себи. Да на зло не узвраћа злом, да не буде судија. То је и учење вере: „Принесите жртву за правду, и уздајте се у Господа“ (Пс 4, 5).

Религија је трагање за последњим смислом, она живи кроз веру у надсмисао, у Бога Творца. Овај свет није сам настао и није сам себи довољан. Ни човек није сам настао и није сам себи довољан. Зато је психологија везана за религију у сагледавању душевног стања човека, што и потенцира логотерапија.

Филозоф, теолог и језуитски свештеник Мијо Никић проучавао је живот и рад Виктора Франкла. О односу психотерапије и религије Никић каже: „Религија пружа човјеку

нутарњу сигурност и усидреност на разини трансцендентног и апсолутног и зато је психотерапијски дјелотворна" (Никић, 2003).

Вера је пут ка коначном смислу постојања. Она даје одговоре на највиша питања, бори се са животом, води кроз живот и доприноси етичком кодексу. Има посебно место у човековој души. Афирмативна је, доноси највредније психолошке феномене у човековом животу, попут храбрости, савладавања страхова, смисла живота, љубави и наде. Нада није оптимизам, већ плод дубоке вере која човека везује за трансцендентно и превазилази ум, знање, овоземаљску логику, и не тражи доказе. Нада и љубав јаче су од смрти. Љубав је најјачи мотив. Свет је створен због љубави и из љубави. Нада и љубав дају колорит животу и смисао свега.

Човек може да опстане у свим условима ако нађе смисао животне околности у којој се нашао, ако открије суштину свог живота. Њега држи и покреће воља за смислом, за суштином сопственог живота. Ако нема воље за смислом, вере и наде, настају неурозе, потиштеност, депресија, безнађе и суицидне склоности. Виктор Франкл често је у себи разговарао са Ничеом док је био у концентрационом логору, понављајући његове реченице као мантру: „Онај ко зна зашто да живи, моћи ће да поднесе готово свакако како да живи“ (Франкл, 1994, 13). „Што ме није убило – учинило ме је јачим“ (Франкл, 1994, 77); делио је мишљење Достојевског „да је човек биће које се на све може навићи“ (Франкл, 1994, 29). Франкл је црпео снагу из жеље за животом, из библијских парабола, из јудеохришћанског учења о вери и животу, из античког стоицизма.

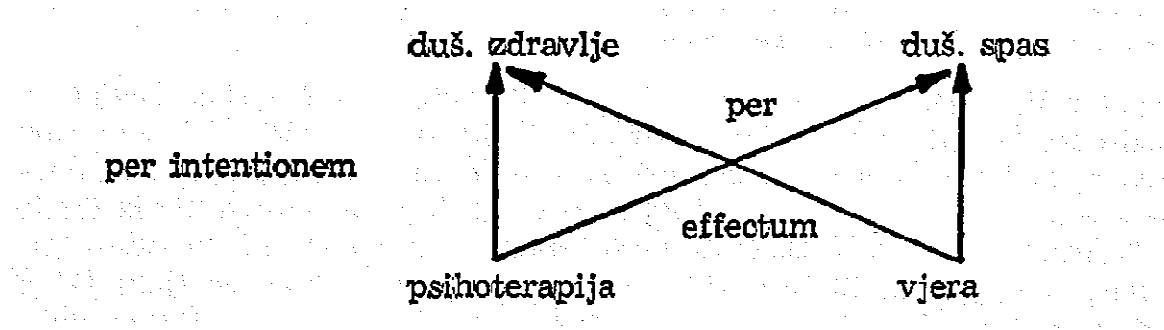
Све се дешава са Божјом вољом или Божјим допуштењем, а човек као Божје биће прихвата Бога као свог Творца и учитеља, који допушта да човек страда да би га одвратио од првог смртног греха – гордости. Из ње проистичу сви остали греси. Наше патње, бол и невоље су део нашег живота од Бога нам датог као непоновљиви дар, и нису зло, јер зло није од Бога. Страдање и патње су последице зла, али нису само зло. Оне су наши тестови, наше школе. Те наше муке су конструктиван чинилац нашег духовног сазревања као личности, са идентитетом и интегритетом. Оне су човеков сарадник у борби против сопствених слабости. Дају човеку мир, јер прихвата оно што је неминовно и што не може да промени.

Јов то схвата у разговору с Богом и каје се: „Знам да све можеш, и да се не може смести што наумиш“ (Јов 42, 2). Смисао патње је да јој се човек не препусти, да јој се не дâ, да учини све што је до њега да буде бољи, да подели истину са светом, да својим искуством помогне другима, да победи зло које дише и смеје му се у лице, да се уздигне изнад себе и да надрасте сопствене оквире. Проф. др Требјешанин указује на смисао чак и у концентрационом логору тумачећи, поред Франкла, и Бруна Бетелхајма, такође преживелог логораша, који је трауматично искуство немоћи и пасивности жртве професионално преточио у активно „логорско истраживање“ са задатком и циљем, што му је, као одбрамбени механизам од „дезинтеграције своје личности“, сачувало људски и професионални идентитет, интегритет и дигнитет (Требјешанин, 2003, 13). Он је нашао смисао и сврху свог заробљеништва. Чак и ако човек умре у том свом страдању, и даље то не губи смисао. Смрт је неминовна у овоземаљском животу, али је битно на ком нивоу свога бића човек умре, какав стаје испред Господа. Блажено је бити са Господом на Тавору, али треба издржати и са Господом на Голготи. Човек мора бити на вишем степену и за смрт. Не трчи се трка због старта него због циља. Најбитније је каква је завршница, крај овог живота. „Зрео ћеш отићи у гроб као што се жито сноси у стог у своје вријеме“ (Јов 5, 26). Човек је осиромашен ако умре изненада, ако није стигао да промисли о свом животу, о својој прошлости која је његова ризница, о ономе чиме је задовољан и због чега се каје, о својој будућности и смрти. Прошлост и знање су једина човекова вредност у сваком тренутку његовог живота. Франкл за то наводи пример данског лекара, који је са својом супругом бринуо о свом болесном оцу, срећан и захвалан јер је имао прилике да са њим проведе његове последње дане (Франкл, 1987, 19).

Потребно је другачије постављати питања смисла – не шта *ми* очекујемо од Бога и од живота, већ шта *Бог и живот* очекују од нас. Ми нисмо створени узалуд, већ по Божјој вољи и плану. Бог очекује да га не разочарамо, да трпимо и умремо, не бедно, већ поносно. То је, филозофски речено, Кантов (Immanuel Kant) коперникански обрт: ми морамо бити одговорни и за давање одговора, не само за питања, за испуњавање својих задатака, мисије због које смо створени, која је јединствена и непоновљива, попут нас самих. „Ниједан човек и ниједна судбина се не може упоредити са другим човеком и другом судбином“ (Франкл, 1994, 74).

То је шанса за јединствено остварење. Прича о жртви има смисла за религиозног човека. Највећа је жртва из љубави, у давању нашег живота за живот другог, у узимању смрти на себе и давању живота. Јов, Давид и Соломон су пример за то. Хришћани то живе кроз Христа. Јирген Молтман (Jürgen Moltmann), немачки теолог *наде и крста*, каже: „Кршћанска теологија говори о коначном и извршеном самопонижавању Бога у човјеку и особи Исуса. Тиме Бог у Сину улази у ограничену, коначну човјекову ситуацију... Он се понижава и прихвата цјелокупно човјечанство без граница и увјета тако да у њему може судјеловати сватко са својим цјелокупним животом... Бог се у смрти на крсту понижава и на себе преузима вечну смрт безбожних и оних који су напуштени од Бога, тако да сватко безбожан и сватко тко је напуштен од Бога може искусити своје заједништво с њим“ (Молтман, 2004, 319). Љубав и жртва најплеменитије су појаве по учењу многих религија. Људи саздани од љубави и жртве имају свој смисао и унутрашњи осећај сврхе и среће.

„Психологија и психијатрија требало би да буду конципиране на основи да се религиозно искуство не сме игнорисати, јер утиче на психичко здравље и интегритет човека. Др Виктор Франкл објашњава психосоматски значај вере и сотериолошких питања која поставља религиозни човек. Од душевног мира и живљења по својим идеалима и вери зависи човеково здравље, смисао и квалитет живота и смрти“ (Шпехар, 2016, 396). Психологија и религија, удружене, дају комплетну слику човекове личности. Ако психолози нису духовници и ако духовници нису психолози, човек је на губитку. Духовници не смеју да запоставе психу и психосоматику човека, јер човек је и психичко и телесно биће, о чему је Франкл писао, али ни психолози не смеју да поништавају онтолошку димензију вере нити човеково веровање у надземаљско, у Бога Творца. „Најправилнији приступ је спајање пастирске и лекарске међусобне сарадње“ (Евменије, Фарбер, 2005, 46). Тај став је имао и Франкл. „Заједничка основа омогућава приближавање“ (Франкл, 2009, 65). Циљ медицине, психологије и психијатрије јесте здравље, а циљ религије је спасење душе. Уједно, религија доводи до менталног здравља. Својом вером, надом и смислом човек позитивно утиче на своје тело и здравље. У психотерапији се често дешава да се човеку врати или појача вера у Бога. То је приказано на слици:

Слика 2: Франкл о значају психологије религије и синергији вере и психотерапије (Живан Безић, 1979)

Савест је битна одредница у изградњи властите личности и егзистенције. Она је својствена само човеку. Неодвојива је од духовне благодати и трагања за смислом; савест „чува“ човека од посрнућа, од слабости, и спада у домет моралног, којим се бави религија, те се због тога психологија и религија преплићу. Јунг о томе каже: „Човјек воли веровати да је господар своје душе. Међутим, докле год не може надзирати своја расположења и осјећаје, ни бити свјесан оних безбројних скривених начина на које се несвјесни чинитељи уплићу у његове планове и одлуке, засигурно није свој господар“ (Јунг, 1987, 83).

Франкл верује да све што човек учини у свом животу прелази у вечност, овековечује се. Зато човек има одговорност да чини добро, да овековечује добро. Човек сам себе ствара у свету, али не у часу рођења, него у часу смрти. Он је сам свој рај или пакао, како одлучи. Свако је позван да чини добро, као што је и сваки лекар позван, без обзира на своју специјалност, да лечи не само тело него и душу пацијента. Кад се неко дави у води, скочиће и они који нису професионални пливачи. Франклова психологија религије је дар психотерапији. Франкл је верски екумениста, са темељима у јудаизму, поштујући хришћанска начела и морални кодекс, са изузетно позитивним ставом према хришћанској теологији и свештенству. Потенцирао је значај молитве, мистике, жртве и безусловне љубави. Он је религиозан, а логотерапију је називао секуларном, јер је исцелитељска и за вернике и за невернике. Веровао је да свако у себи носи, свесно или не, Бога. У свом делу „Бог подсвести“ (2001) потенцира постојање Бога, несвесну, подсвесну везу са Богом, иманентну, често и латентну религиозност, која може да се пробуди у екстремним ситуацијама, не због страха, већ због човековог моралног и духовног сазревања. „Укратко, дакле, овај израз [Бог подсвести – несвесни Бог] означава „човеков скривени однос према

скривеном Богу" (уосталом и у Библији у Псалмима се говори о „скривеном" Богу)" (Требјешанин, 2003, 18).

3.2. Појам логоса

Појам *логос* (грч. *λόγος* — значење, смисао, ум, реч, говор, слово, знак, симбол, словесност, начело, закон, наука, принцип, универзални ум, премудрост, истина бића, созерцање, Сила Божја, Дух Божји...) има много значења, како у филозофији, тако и у теологији. Логос је жива реч која ствара, реч Премудрог Створитеља на почетку Светог писма, којом све почиње и ништа постаје нешто: „У почетку створи Бог небо и земљу... И рече Бог: нека буде свјетлост. И би свјетлост" (1 Мој 1, 1-3); „Ријечју Господњом небеса се створише, и духом уста његовијех сва војска њихова... Јер он рече, и постаде; он заповједи, и показа се" (Пс 33, 6-9). У Новом завету у Светом јеванђељу по Јовану, говори се о Богу Логосу као творцу света и даваоцу живота, свеприсутном у оваплоћеном Христосу, Логосу: „У почетку бјеше Логос (Ријеч), и Логос бјеше у Бога, и Логос бјеше Бог. Он бјеше у почетку у Бога. Све кроз њега постаде... У њему бјеше живот, и живот бјеше свјетлост људима" (Јн 1, 1-4); „И Логос постаде тијело и настани се међу нама, и видјесмо славу његову, славу као Јединороднога од Оца, пун благодати и истине" (Јн 1, 14).

Митрополит Јеротеј Влахос наводи: „По Св. Максиму Исповеднику, логос је унутрашње начело, свега постојећег, Св. Григорије Палама каже да је логос Божје слово, а Св. Јован Дамаскин да је логос словесност човека" (Влахос, 2007, 52, 77), односно: „реч [логос] је духовно познање усађено у ум и увек сапостоји са њим" (Влахос, 2007, 147).

Објашњење појма *логос* сложено је теолошко, етимолошко, лексичко, лингвистичко, филозофско и космогонијско питање. Др Дарко Крстић објашњава да појам *логос* у Јовановом јеванђељу нема само космогонијско значење из Постања, Прве књиге Мојсијеве, већ да има јудејски догматски смисао о присуству Божјем не само на почетку света у стварању, већ током целе људске историје. Он то поткрепљује Кумранским рукописима: „Конкретно, у наведеном одељку из Кумранских рукописа изражава се једна

од основних идеја водила Кумранске Заједнице, наине да Бог промишља све догађаје и нарочито ток људске историје... На овај начин јеванђелиста Јован описује универзално посредништво Логоса не у космолошком смислу, приликом Божјег стварања, већ у светлу касније мудросне књижевности, и то нарочито књиге Премудрости Соломонове" (Крстић, 2009). Логос је сила, дух, премудрост Божја (Софија), почетак и стварање, али и живот, истина и вечност кроз Христа. У светлу вишеслојног тумачења појма *логос* може се закључити да је *логос* суштина и смисао свега (света и живота), светлост људима: „Ја сам свјетлост свијету" (Јн 8, 12). Логос живота је светлост којој тежимо током целог свог живота.

3.3. Логотерапија др Виктора Франкла

Са свега 21 годином, Франкл је почео да примењује своју психотерапију. У књизи „Logos und Existenz" (1951) применио је и представио свој концепт терапије и учење о човеку. Франклов рад „Grundriss der Existenzanalyse und Logotherapie" изашао је 1959. године. На међународном универзитету САД у Сан Дијегу (USIU) основана је Катедра за логотерапију 1970. године.

По изласку из логора, Франкла је константно обузимала мисао да мора да постоји смисао толике патње, и зато је одлучио да посвети свој живот и рад трагању за смислом патње и помагању људима да се изборе са њом. Тражење смисла израз је онога управо најљудскијег у човеку (Франкл, 1993).

Његово трауматично и трагично искуство из Другог светског рата имало је смисла, јер се из те ситуације развила његова логотерапија, психотерапија која помаже човеку да нађе свој смисао живота. Франклов страх од смрти био је мањи од дилеме да ли пролазна природа живота уништава животни смисао, коју је разрешио схватањем да је сваки човек са циљем створен; да квалитативно доприноси свету. Његова патња је за њега имала сврху: да помогне другима да нађу смисао свог живота. Поставио је три начела на којима почива логотерапија: воља за смислом, смисао живота и слобода воље. Ова врста терапије не припада потпуно ни егзистенцијалној ни хуманистичкој психологији. „Логотерапија, на неки начин, превазилази и надмашује егзистенцијалну анализу, или онтоанализу, у мери у

којој је она у суштини, нешто више од анализе егзистенције или бића, и укључује нешто више од пуне анализе свог предмета" (Франкл, 2009, 31). Она иде даље од димензија неурозе, не бави се неурозом и понашањем, већ човековим ресурсима, потенцијалима и способностима за самотрансценденцију и самоодвајања. Човек не тражи себе унутар себе, него повезује себе са трансцендентним, са космичким, и усмерава се не на самог себе него на друге, на свет око себе и више сфере. Једини човек кога не можемо видети смо ми сами. Наше очи виде све око нас, али не и нас. Самоодвајањем, човек се измешта из тешкоћа, лакше их решава, посебно ако им прилази са духовитошћу. О хумору у концентрационом логору, Франкл је више пута писао у својим књигама, истичући да им је он „био оружје душе за самоодржање“ (Франкл, 1994, 47); то је „посебна људска способност" (Франкл, 1987, 117). Људи који умеју да се шале на сопствени рачун, да кроз хумор описују себе, своје тешкоће и страхове, успевају да се изборе са свим и нису склони неурозама и депресији, показују већу зрелост и виши ниво свести.

Професор др Живан Безић био је заробљен у концентрационом логору Дахау. Као теолог и бивши логораш заинтересовао се за Франклов рад после Другог светског рата. Проучавао је Франклову психологију религије и логотерапију. За Франкла је написао: „Франкл је искрен и дубок хуманист, стога је ч о в ј е к његова главна преокупација" (Безић, 1979). О Франкловој логотерапији забележио је следеће: „До 1976. о њој су написане 43 докторске дисертације. Добро се афирмирала и у пракси" (Безић, 1979). Он даље објашњава да Франкл у човеку разликује три слоја: телесно, душевно и духовно; да се психоанализа бави освешћивањем душевног, а логотерапија освешћивањем духовног. По Безићу, Франкл жали што се човек затвара у своју земаљску димензију. „Ево Франклова Креда: Порука логотерапије гласи: безувјетна вјера у безувјетну смисленост живота" (Безић, 1979).

Свештеник хрватске надбискупије Борис Видовић, теолог, филозоф и логотерапеут, докторирао је ове, 2018. године у Риму из области психологије, на тему логотерапије, којом се дуго бави и у једном од својих радова каже: „Бит човјека је у његовој духовној димензији, термину који ће Франкл касније небројено пута поновити и усвојити као темељну поставку властитог промишљања о човјеку, на основу чега ће развити и свој властити приступ у разумијевању психичких проблема и могућностима њиховога рјешавања" (Видовић, 2011). На основу свега тога закључује: „Човјекове егзистенцијалне

одреднице су: духовност, слобода и одговорност. Ова три егзистенцијална чимбеника разликују не само човјекову бит као такву, као људску, већ је управо изграђују... Човјек је психичко-тјелесно-духовна јединственост и цјеловитост“ (Видовић, 2011).

Слично о Франклу говори и проф. др Владета Јеротић, који истиче да је предмет Франклове психотерапије човек у целини, у његовом духовно-душевно-телесном јединству (Јеротић, 2006).

Виктор Франкл дошао је до битних закључака кроз проучавање психологије логораша, која су допринела логотерапији. Уочио је да су осетљивији људи, иако слабије конституције, интелектуално и духовно јачи, и да су сачували свој дух са мање унутрашњих оштећења и траума. Од ужаса су се повлачили у интензиван унутрашњи свет богатства и слободе, у доживљај уметности, природе и љубави. Тако се потврдила истина мудрих: да је љубав последње и највише до чега се људска егзистенција може винути. Франкл је стално размишљао о својој жени, па му је љубав давала снагу и осећај њеног присуства, јер је *знао* да љубав иде и преко граница физичког живота, преко границе живота и смрти, преко бодљикаве жице. „Метни ме као печат на срце своје, као печат на мишицу своју. Јер је љубав јака као смрт“ (Пп 8, 6). Љубав према драгом бићу покреће човека и даје му специфични вид, јер он сагледава посебност и јединственост личности коју воли. Љубав даје снагу да човек не посустане. О Франкловој љубави према младој супрузи Тили, и његовој јакој жељи да је види после раздвајања у концентрационом логору, направљен је кратки документарни видео материјал „Viktor Frankl How Love Got Him Through" (2018). Нада да ће се опет састати и љубав, одржали су га да не посустане у логору.

Они који нису нашли ослонац у себи посустали су и духовно пали. Сломила их је празнина коју су испунили погубна неизвесност и бесмисао, самосажаљење и синдром „провизорне егзистенције непознатог трајања“ (Франкл, 1994, 67). Ако не може да егзистира у будућности, да се у њој *види*, он посустаје, живот се урушава. Човек који не може да предвиди свој завршетак, не види ни свој циљ. Латинска реч *finis* има двоструко значење, значи и завршетак (крај) и циљ. По Франкловом виђењу, смрт није крај живота, већ његов циљ. Човек има егзистенцијалну потребу да види ток и финиш свог живота, преглед оствареног и планираног. У психологији се то уочава на незапосленим радницима и на

онима који су остали без посла, у утицају деформисане егзистенције на доживљај времена, на тзв. унутрашње време. Негација стварности доводи до препуштања, пропадања, бесциљности и полаког умирања. Ту тешку околност човек који је поклекао не види као прилику да сам себе прерасте, победи, усаврши и тестира. Неки логорашаи успели су да се морално и духовно уздигну, онако како никада не би у обичном животу. Већина логораша је вегетирала, а малобројни су извојевали унутрашњу победу, описано као Спинозино „*Sub specie aeternitatis*“, окренути будућности (Франкл, 1994, 70).

Код логораша који су изгубили смисао, веру и наду у будућност, разочарање је довело до пада отпорности организма, урушавања имунитета; тело је подлегло болестима, посебно тифусу, а онда и смрти. „Стопа смртности у недељи између Божића 1944. и Нове године 1945. порасла је изнад свих дотадашњих искустава... узрок масовног умирања могао се потражити једино у томе што је већина логораша гајила наивну наду да ће за Божић бити код куће" (Франкл, 1994, 73). На развој и стање личности, понашање и психофизичко здравље велики утицај имају вера и искуство вере. Лекари виде етиологију већине болести у психосоматици. Франкл је у логору дошао до спасоносне терапије која човека дели од бесмисла и очаја бића које копни, до повратка достојанства, идентитета и интегритета личности. Његов приступ надилази уобичајену психоанализу. Он приступа проблему вишестрано: феноменолошки, егзистенцијалистички (живот је и патња, преживети значи наћи смисао патње), персоналистички (насупротив потпуној деперсонализацији у логорима), холистички... (Франкл, 1994, 13). Франкл објашњава да је егзистенцијална анализа окренута према антрополошком истраживању, а логотерапија је усмерена на психотерапијску примену резултата антрополошких истраживања. Сам Франкл говорио је да логотерапија није увек лек за све, већ је потребно да се користе могућности и других психотерапеутских приступа. Насупрот редуccionизму, хуманизму, психоанализи неуроza, бихевиоризму и другим облицима психотерапија, логотерапија посматра човека више и садржајније, у људској узвишеној димензији, ван самих нагона, порива, рефлекса, и потребе да се помире ид, его и супергего. Човек је пре свега божанско трансцендентно биће које има урођен вапај за смислом. То се може видети у свим оним првим озбиљним дејим питањима: Ко сам? Како сам дошао на свет? Ко је створио мене? Ко је створио свет? Где сам ја пре био?

У својој терапији, Франкл је одступио од примарног приступа материјалном, органском и посветио се души као примарној, а телесном као секундарном. На његове другачије приступе утицало је искуство у логорима где је, гледајући физичко нестајање органске материје – тела заробљених, схватио да једино што чини човека човеком јесте оно што је унутар тела, у души, што може да буде слободно у неслободи: „Из тескобе дозивах Господа, а он ми одговара у слободном простору“ (Франкл, 1994, 83); „И ако се ова кожа моја и рашчини, опет ћу у тијелу свом видети Бога“ (Јов 19, 26).

Током примене логотерапије, извршио је многа истраживања. Како „психологија захтева научну објективност“, своју терапију потврдио је „строго емпиријском методом посебно направљеним, логотерапијским тестовима и њиховом применом на хиљадама испитаника, тако да је 17 међународних пројеката, на основу више стотина хиљада компјутеризованих података, јасно и једнозначно показало да је сваки човек, начелно, способан да нађе смисао живота“ (Франкл, 1994, 20). Хиљаде испитаника и анкета, разговора и терапија, показало је да човек није састављен само од својих реакцијских облика, одбрамбених механизма и подсвесних страхова. Како је у друштву попустила борба за голи опстанак, појавило се питање: *опстанак због чега!?* У тешким и суровим условима широм планете има много више природно срећних људи и мусаве деце која трче по прашњавим пољима и путевима за распаднутим лоптама. Фотографије из целог света овековечиле су дивне, искрене осмехе одраслих и децу радост, па чак и из логора, гета, егзила. У друштвима где се људи не боре за голи опстанак и преживљавање, где се *има све, али чему све то*, постоји хиперпродукција савета, рецепата, радионица, часописа, књига, курсева, емисија, чак и института за срећу, попут оног у Копенхагену (за истраживање среће и задовољства). Добри животни услови нису гаранција да се човек осећа добро. Доказ за то су статистички подаци о броју оболелих од депресије, суицида, броју зависника (алкохол, дрога, лекови, прекомерни рад, ониоманија и други облици -манија) у Америци, Европи и у остатку развијеног света. Бесмисао је оно што мучи људе и зато имају жељу да попуне ту празнину на погрешан начин. Човеку је потребан смисао живота. „Смисао стварно има моћ исцељења“ (Франкл, 1987, 20). Тражење смисла је специфично људски феномен. Цела филозофија бави се управо тим питањем: има ли или не смисла живети, како је Алберт Ками (Albert Camus) једном рекао (Франкл, 1987, 21).

Човек треба сам да нађе свој лични и конкретни смисао. „Могло би се рећи да се нагони преносе генима, а вриједности традицијама, док је смисао, будући да је јединствен, ствар особног откривења" (Франкл, 1987, 36) или, како је рекао Кјеркегор: „Особна тајна живота је у томе што свако сам себи мора сашити кошуљу" (Кјеркегор, 2000). Смисао је жив, обликује се и мења. Он носи наш лични печат.

Др Франкл постављао је својим пацијентима провокативно питање: „Зашто се нисте убили?“, а у одговору налазио клицу смисла пацијентовог постојања и путоказ за психотерапију. Човек може да нађе смисао на три начина:

- 1) у личном циљу, задатку, мисији, пројекту, реализацији сопственог талента, стварању (као што је Виктор Франкл, док је био у логору, себе замишљао како после рата држи предавање о психологији логораша у великој топлој сали) – *стваралачка вредност*.
- 2) у емотивном доживљају љубави и доброчинства (љубав као мотив и метафизичка подршка) – *искусствена вредност*.
- 3) у храбром трпљењу и суочавању са тешкоћама и губицима које нам је Бог наменио (неки логорашаи одабрали су да буду достојни своје патње и доказали човекову способност да се уздигне изнад овог пролазног, видљивог света) – *вредност става*. Франкл доживљава своју патњу као да је добио предмет, задатак за научно, психолошко истраживање.

Ако је смисао живота у прва два начина, у стварању и уживању (у љубави), онда је и у трећем, у патњи, смисао баш у том тешком и мукотрпном задатку који нам је поверен. Страдање, губици и патња су средства Божанске мудрости којом Бог Отац жели да врати човека себи. Њима се боримо против гордости, злоупотребе слободе и греха; да не величамо и не идеализујемо другог човека ни себе. Њима се учимо врлинама, трпљењу, истрајности, утехе, јачању, созерцању о бесмртности и васкрсењу. Сваки човек умире. У изненадној смрти, човек не стигне да се помоли, припреми, покаје, затражи од Бога отпуст. У страдању, човек може да се измести из реалности и припреми себи пут покајањем, молитвом, слављењем Бога и захвалношћу за живот и све што му је живот даровао. Страдали у Холокаусту дали су својим животима смисао у настанку нове државе Јевреја, на коју се чекало двадесет векова. „На неки начин патња престаје то да буде у тренутку када се открије неки смисао, као што је смисао жртвовања" (Франкл, 2009, 57).

Франкл говори о три врсте суштинских вредности: стваралачке, искуствене и вредности става. Стваралачка је она до које човек долази својом делатношћу, креативношћу, оним што је створио и постигао својим трудом. Искуствена вредност је доживљај љубави или оно што човек искуси, доживи, прими од света. Вредност става је када човек нема избор, трпи јер не може да се измести из тешке ситуације, али може да заузме став. Унутрашња снага, која се црпи из патње и труда да се издржи, даје осећај слободе, јер човек има избор и уздиже се изнад датости. Кроз личну патњу, људи долазе до самоспознаје, преиспитивања, унутрашњих дијалога и расправа са Богом, те узрастају у вери и властитим вредностима. Виктор Франкл открива да немоћ због ограничења и граница *људске ситуације* имају смисла. Те *ситуације* су: не-вољно рађање и смрт, немогућност ослобађања од ума и тела, немоћ због сазнања о крају властитог живота и смртности. Човек мора да се суочи са својим земаљским ограничењима, да победи егзистенцијалне фрустрације и прихвати трагичну тријаду своје егзистенције: кривица (кајање), бол (патња) и смрт (страх од смрти). Човек мора да преузме одговорност за свој живот и за тражење аутентичног смисла; да се радује животу који је непоновљив дар. „И будући да је »бити човјек« Франкл дефинирао као »бити одговоран«, средишња точка рефлексije премјешта се на одговорност човјека да открије и оствари значење властите егзистенције" (Никић, 2003).

Питања патње, кривице и смрти, „трагично тројство“ људске егзистенције, тешка су и болна у своме проживљавању, али су за Франкла доказ о човековој величини и достојанству. Он се питао, вероватно као и сви логораша, зашто су, због чега или кога, неки преживели, а неки не. Шта је било пресудно? „Бити човјек значи увијек бити некако усмјерен, на нешто изван себе, на сусрет с другим човјеком, на неки разлог којем треба удовољити или на вољену особу" (Франкл, 1987, 33). До ових антрополошких ставова Франкл је дошао изучавајући разне ауторе, који су се бавили заробљеницима у логорима Јапана, Кореје и Вијетнама. Закључак је заједнички: највеће шансе да преживе имали су они заробљеници које је неко чекао или су имали неки други циљ који је чекао на реализацију. Опстанак зависи од две ствари: *због кога* и *због чега* (Франкл, 1987, 33).

То је, уједно, центар логотерапије: љубав и задаци (смисао) који пацијента чекају у будућности. У овој терапији нема наглашеног повратка у прошлост, потенцирања на непријатним причама из прошлости пацијента, нити испитивања наших страхова и фрустрација. Ретроспективна и интроспективна психоанализа овде су мање битне, јер нема зачараног круга ретроактивних механизма (feedback) који доводе до егоцентричних неуроza. Логотерапијом се пацијент усмерава напред, ка смислу, задатку и извршавању мисије, а не ка лечењу фрустрација и неуроza извртањем прошлости. Наглашава се узрок, сврха постојања, живота, а не последице постојања. Од дубинске психотерапије, Франкл прави искорак у висинску психотерапију, логотерапију. „Човек је способан да живи, чак и да умре за своје идеале и вредности“ (Франкл, 1987, 91).

Ноолошка димензија егзистенције духовно је језгро човекове личности (ст. грч. νοῦς-интелект, интуиција, смисао). „Грчки термин ,нус' [νοῦς] који, према речима св. Јована Дамаскина, означава ,најчистији део и око душе', најчешће је превођен речју ,ум', иако не изражава у потпуности смисао који има грчка именица. Сагласно томе, придев ,νοερός' превођен је најчешће терминима ,умни', ,мислени' или ,духовни'" (Влахос, 2007, 5).

Уколико човек нема мотив, разлог због кога би живео и пати од егзистенцијалне фрустрације, улази у стање ноогене неуроze и по анамнези има психосоматске симптоме ове неуроze. Узроци су два битна губитка: губитак сигурности која је долазила од урођеног инстинкта за опстанак и губитак традиције која је давала оријентире и упутства за живот у заједници. Човек је данас дезоријентисан; изгубио је правац и смер. Традиција и традиционалне вредности су у прошлим временима упућивале и водиле човека, знао је шта треба да чини. Данас се то изгубило. „Последица? Он чини што и други људи чине – то је конформизам – или чини што други људи желе да чини – што је тоталитаризам" (Франкл, 1987, 23).

Велики су домети Франклове терапије. Она је ставила у средиште човеков дух, смисао живота. Франкл је увео нов надхуманистички приступ проблемима, дилемама, поремећајима, ноогеним и социогеним неуроzaма. Он не даје смисао на рецепт, већ извлачи ресурсе из човека, како би исти храбро и одговорно проширио своје видно поље, пронашао, открио и проживео властити смисао постојања у раду, љубави и трпљењу.

„Пацијент није покварена машина коју психијатар, као искусни механичар, треба да оправи“ (Франкл, 1994, 6). Вера даје смисао људској егзистенцији, јер наглашава човеково самопоуздање, које долази из свести да нас је Бог створио баш такве – посебне. Она је суштинска могућност човека, и зато је њено постојање неопходно и универзално. Бог нас ставља пред препреке за које зна да их можемо савладати ако хоћемо; Бог верује у нас, бодри нас да преузмемо одговорност, као родитељ који гледа своје дете које учи да хода, трчи, вози бицикл, пада, устаје, расте и сазрева, не покушавајући да га заштити од свих промашаја и падова, јер тако никад неће стати на своје ноге и бити човек.

Бог је ту. Човек у вери не осећа се напуштено, празно, усамљено и без смисла. „Ја лијежем, спавам и устајем, јер ме Господ чува“ (Пс 3, 5). Смисао није апстрактна категорија, то је конкретни изазов за човека и позван је на одговорност. „Живи тако као да сад живиш по други пут и као да си први пут правио грешке које би и сада могао да правиш“ (Франкл, 1994, 97). У логотерапији нема наметања пацијенту вредносних судова нити давања синтетичког смисла, јер логотерапеут није сликар који нам представља свој лични уметнички доживљај, већ очни лекар који нам оспособљава вид за наш властити, лични доживљај.

Трагање за смислом је од суштинске важности за радост живота. Од испитаних готово 8000 студената, њих око 78% са Универзитета Џон Хопкинс у Балтимору (The Johns Hopkins University) рекло је да им је најважније „наћи циљ и смисао живота“ (Франкл, 1994, 91).

„Живот има свој смисао... задржава га у свим условима и под свим околностима... и сачуваће га до свог задњег тренутка, до нашег последњих даха“ (Франкл, 1994, 7). Оно што смо доживели не може нам нико одузети. Потребно је узети у обзир прошлост и непроценљиву вредност искуства које из прошлости проистиче. Прошлост је оно што је једино сигурно наше, не само нешто лоше, већ и оно добро, успешно, храбро што смо урадили, лепо што смо доживели и волели. Прошлост је наш ресурс за будућност. У логотерапији потребно је усмерити пацијента ка будућности и између то двоје створити ноодинамику, духовну динамику између онога што је човек постао и у шта ће се развити, шта ће остварити и како ће узрасти у духовности, у ширем смислу. „Живот је један задатак

који треба с одговорношћу прихватити, то је битни знак људске егзистенције" (Никић, 2003).

Љубав је највиши смисао. Она је примарни феномен, мотив и доживљај пуноће и заједништва. Патња и трпљење имају смисла, потребно је само променити угао гледања. Човек је спреман да трпи ако то трпљење има смисла; то је и мотив.

Човека одређују три фактора:

- 1) биолошко наслеђе;
- 2) околина, ситуација и посебност;
- 3) личност и слободна воља.

Човек је слободно биће које може да превазиђе себе, да трансцендира, да се уздигне, ослободи, победи неурозе и ограничења, да сачува своје достојанство као иконе, лика, ипостаси Божије. „Човека може његова унутрашња снага издићи изнад спољне судбине" (Франкл, 1994, 67). Франкл о слободи не говори као *слободи од нечег*, већ о *слободи за нешто*. Он говори о слободи воље. У том случају, може се говорити о човеку као слободном бићу. Није довољно имати слободу, њом се човек мора користити, употребити је, живети по њој. Уз слободу, потребно је додати и одговорност.

Човек сам себе детерминише. У њему се крију и нечовек и светац. „Кажи свему збору синова Израилевих, и реци им: будите свети, јер сам ја свет, Господ Бог ваш" (3 Мој 19, 2). Кога ће неко развити у себи, зависи од његових одлука и избора, више него од услова. Виктор Франкл је ово видео, доживео и доказао кроз логоре смрти. Неки људи су измислили и користили гасне коморе, а неки су у исте улазили усправно „с молитвом Господњом или са Shema Yisrael на уснама“ (Франкл, 1994, 114).

Понекад нас велики изазови живота натерају да дамо најбоље од себе, чак и оно што нисмо веровали да имамо у себи. Како каже Његош: „У добру је лако добро бити, на муци се познају јунаци" (Његош, 2006, 12). Франкл властитим животом сведочи о људским могућностима у њиховом најбољем светлу у ситуацији крајности, што значи да трагедију претвара у властити тријумф, а несрећу у велику људску победу. Ако човек није нашао

смисао и мотив живљења, то негативно утиче на здравље, имунитет, квалитет живота, самопоуздање. Човек има своју судбину, а Франкл судбином зове оно што измиче нашој слободи. Слобода је ограничена, али није слободна воља да човек заузме став према њој. Човек се не сме препустити својој судбини, јер ако мисли да је иста унапред одређена, запечаћена, фатум, онда није у стању да је победи, да се избори са њом. Потребно је преузети одговорност и променити свој став према околностима. „Сваки човек је у стању да измени своја убеђења и вредности, да мења своју реакцију на околину и околности. Никакви спољашњи услови не могу лишити човека од Бога дате му слободе. Чак ни силе зла, по учењу Светих Отаца, ништа не могу да нам учине без нашег пристанка. Зато је човек одговоран за сва своја дела и поступке, за резултат својих дела и за цео свој живот" (Евменије, Фарбер, 2005, 24). Питање је само како човек користи своје дарове, потенцијале, слободу, одговорност?! „Све ми је слободно, али све не користи; све ми је слободно, али све не изграђује" (1 Кор 10, 23). Осим саме жеље и тежње, потребно је начинити много корака на путу до смисла. Потребно је бити предан, посвећен и волети. Наћи смисао је као освећење живота.

3.4. Десет Франклових теза о појму личности

Десет теза Франклове антропологије:

- 1) Личност је недељива целина, индивидум.
- 2) Она је и несастављена целина, она је јединство и интегритет. Ипостас, личност, лични дух, психа и душа не могу се репродуковати, пренети на другог.
- 3) Рађањем новог човека, рађа се нова личност, нова стварност. Родитељи нису сада мање личности, нису остали без неког свог дела. Мајка није мање личност и дух. Дете је узело грађевински материјал, али не и градитеље (јединственост и непоновљивост личности).
- 4) Личност је духовно оријентисана. Тело је само скуп органа, инструмент. Само личност поседује достојанство. Чак и духовно, психички болесна личност, личност је. Нема оправдања за еутанасију. Пацијент није покварени механизам који нам више није потребан.

- 5) Личност је егзистенцијална, слободна и одговорна. Одговорна је за своје изборе. Љубав је феномен личности, то је основна веза између личности у заједници и личности и трансцендентног.
- 6) Личност се односи на ЈА, она је ја-ствена, не оно-ствена. Неопходно је јасно разликовати инстинктивно несвесно, којим се бави психоанализа, и духовно несвесно, несвесно религиозно.
- 7) Личност није само јединство и интегритет, већ ствара духовно јединство и интегритет душе и тела, човека.
- 8) Личност је динамична, може се дистанцирати и одвојити од психофизичког принципа и духовно се манифестовати у потпуности. Може се суочити са самом собом.
- 9) Човек је личност, животиња то није. Човек је словесно биће, зна смисао и сврху, има веру. Животиња не, она је бесловесно биће.
- 10) Личност је трансцендентна, реагује на позив трансцендентног, који се чује у гласу савести. Логотерапија делује на овој страни вере у откривању смисла. Она сматра феномен вере не само као веру у Бога, већ као ширу веру у смисао, у логос, и има сва права да се дотакне и учествује у феномену вере.

Франкл кроз својих „Десет теза о личности“ објашњава антрополошко, онтолошко и сотериолошко виђење човека, први пут у књизи „Logos und Existenz“ (1951), а затим у „Der Wille zum Sinn“ (1969) кроз изабрана предавања. Он човека представља као врхунац Божјег стварања и разликује се од осталих створених бића, по свом духу, души и психи. Човек је биће заједнице и вечности, а смрт није његов крај. „Бити човјек значи увијек бити усмјерен према нечем или неком изван себе, према смислу који ваља испунити или према сусрету с другим људским бићем. Као и здраво око које само себе не види, човјек најбоље испуњава сам себе када заборавља и не мисли на себе, када се једноставно даје. Заборављајући себе постаје *осјећајнији*, а дајући себе – *креативнији*“ (Франкл, 1987, 85). Човек поседује само оно што је дао.

4. ИЗМЕЂУ ДОСАДЕ И ПАТЊЕ – БОЛЕСТ ДАНАШЊИЦЕ

4.1. Егзистенцијална празнина – болест савременог доба

Виктор Франкл наводи апсурдност савременог доба у поређењу са временом Другог светског рата и концентрационих логора. Данас, човек није живи леш у концентрационом логору, чији живот нема никакву вредност. Има од чега да живи, али не зна зашто живи. Свако време има своје неурозе, а савремени свет пати од бесмисла. Тај недостатак смисла, воље и духовних стремљења доводи до синдрома *егзистенцијалног вакуума*, душевне празнине, бесмисла, деструктивне досаде, душевних поремећаја и моралних унутрашњих конфликта. Човек је изгубио елементарну животну сигурност и путоказ које су му некада давали инстинкти, као и оквир и оријентацију понашања које му је давала традиција. Изгубиле су се праве вредности, тј. оне вредности које су живот чиниле вредним и смисленим. Живот је постао нешто између досаде и патње. „А јасно је зашто. Човек, немоћан и ограничен, хоће да устроји свет сопственим рукама, и да сагради кућу своје душе на песку пролазности" (Евменије, Фарбер, 2005, 5). Ноогене неурозе нису последице сексуалне фрустрације, како је наглашавао Фројд, већ фрустрација због душевне празнине, због недостатка воље за смислом живота, како сматра Франкл. Данашњи свет болује од неурозе, депресије, страхова (од болести, старости, ружноће, пре свега), од изненадне болести, од смртности и суицида (викендом, празницима, за време одмора, код запослених који не знају шта ће са собом кад не раде, код разочараних, остављених, депресивних, пензионера и старијих људи). Франкл 1955. године уводи појам *егзистенцијалне празнине* заснован на масовно раширеном осећају бесмисла, и то само деценију после Другог светског рата. Егзистенцијална празнина доводи до егзистенцијалне фрустрације, до ноогених неуроза, које постају патолошке са појавом психосоматских болести. Док се психоанализа зауставила на пред-психолошким слојевима бића, Франкл хоће да психотерапеутски рашчлани, не човека, већ читаву људску егзистенцију са свим њеним комплексима и фрустрацијама. Зато Франкл изразу *егзистенцијални* даје троструко значење:

- 1) односи се на егзистенцију, на специфично људски начин постојања;
- 2) односи се на смисао саме егзистенције;

3) односи се на тражење конкретног смисла личне егзистенције, а то је воља за смислом.

Логотерапија се не бави религиозношћу, али открива човеку хоризонте трансцендентног. Открива у човеку онтолошку и словесну, боголику личност. Она је свестрана у посматрању човекове проблематике и оспособљава га да стане на ноге, да задржи достојанство и остане целовит, а обогатен са жељом и вољом да нађе смисао живота и сврху свог постојања. Ако човек тражи свој смисао, то није знак менталне болести, како је мислио Фројд, већ знак здравља.

Тако мисли и амерички писац и пилот Ричард Бах (Richard D. Bach), који је са Франклом делио афинитете: летење, теме човековог тражења смисла живљења, питања слободе и одговорности које човек треба да има. Бахов лик у причи „Галеб Џонатан Ливингстон” тражи смисао свог живота, бори се против апатије и празних живота осталих галебова из јата, бори се за своју слободу и преузима одговорност, уз помоћ свог учитеља. „Џонатан је открио да су досада, страх и гнев узроци кратког живота галебова; живе кратко, ослобођен њих, могао је да живи дуг, пријатан живот” (Бах, 1999, 44). Џонатанова животна прича је и Франклова, јер су њене теме егзистенцијална празнина и болести данашњице: „Знаш ли уопште колико смо живота морали проживети пре но што нам је постало јасно да живот има дубљи смисао од хране, борбе и превласти у јату? Хиљаду живота, Џонатане, десет хиљада! А онда још стотину живота док нисмо почели да схватамо да постоји савршенство, па још стотину док нисмо схватили да је сврха нашег живљења да откријемо то савршенство и покажемо га другима” (Бах, 1999, 56); као и човек и слобода: „Свако од нас је у суштини идеја Великог галеба, безгранична идеја слободе... слободни смо да будемо оно што јесмо” (Бах, 1999, 82-84). Бах, као и Франкл, има отпор према освети и мржњи и ту поруку шаље свету по свом Џонатану: „Не разумем како можеш да волиш руљу која је управо покушала да те убије. – О, Флеч, не треба то волети. Наравно да нећеш волети мржњу и зло. Треба да вежбаш и сагледаш правог галеба, добро у сваком од њих, да им помогнеш да га сами упознају. То ја подразумевам под љубављу” (Бах, 1999, 101-102).

Данас човек не тежи знању нити другим трајним вредностима, већ тренутним задовољствима и материјалним стварима која му дају лажну слику сигурности. У томе тражи срећу. Међутим, љубав, срећа и смисао нераскидиво су повезани и налазе се на другој страни. За њима не вреди трчати и јурити их, они ће доћи кад смо спремни да их прихватимо. Човек данашњице то теже прихвата, граби, у грчу је, и гоне га страхови и несигурност. Ако не осваја, сматра се пораженим. Што више јури за њима, они су све даљи.

Симптоми болести модерног доба су: досада, доконост, масовна хипохондрија, нарцисоидност, губитак гриже савести, егоцентричност, опседнутост лечењем измишљених болести, здрављем, изгледом и (не)естетиком, превелика заокупљеност победом и успехом, такмичење са другима, поремећен љубавни и сексуални живот, потцењивање моногамије, окренутост самом себи, хипертрофија либида, инфлација секса, фрустрација, депресија и неуроza; јавља се став да су само сопствене муке битне и велике. Због тога су живот и свет постали бесмислени. Човек одбацује боголикоост у себи и постаје испразан и отуђен. „Тако, пошто си млак, и ниси ни студен ни врућ, избљеваћу те из уста својих" (Отк 3, 16).

Човек данашњице, егзистенцијално празан човек, не види смисао ни у чему. Он нема сопствено унутрашње средиште или тежиште. Франкл то овако описује: „Онај ко не може да се закачи ни за једну коначну тачку, ни за једно будуће време, ни за једну тачку ослонаца, налази се у опасности унутрашњег урушавања" (Бетелхајм, Франкл, 2003, 69). Ако човек није довољно утемељен у вери, у неком систему вредности, било који животни проблем лако га избаци из колосека. Франкл такве последице стања егзистенцијалне празнине назива главном неуротичком тријадом: потиштеност, агресивност и зависност. Истраживања на студентима (416) у Сан Дијегу 1973. године показала су да утицај улоге оца није био пресудан у вези са наркоманијом већ колико је развијен осећај за сврху живота (Франкл, 1987, 25).

О болести данашњице, о бесмислу, амерички писац и сценариста Кормак МакКарти (Cormac McCarthy) написао је новелу у драмској форми „The Sunset Limited" 2006. године,

за коју је добио Пулицерову награду. По овом делу урађена је позоришна представа у Чикагу (2006) и снимљен је филм са истим називом 2011. године, са два карактерна лика који су као опозити, живот и смрт, црнац и белац, верујући робијаш и разочарани професор депресивац склон суициду. Теме којима се баве новела и филм јесу стање света данас, бесмисао, религија, људска природа, празнине и лажи у друштву, неуспех знања и културе. Постављају се озбиљна егзистенцијална питања, баве се односом вере и атеизма, вољом за животом с једне и празнином, бесмислом и ништавилом с друге стране. Драма почиње спасавањем професора који је хтео да се баци под воз „The Sunset Limited”. Црни робијаш је срећан што га је спасао, али професор није, јер је одустао од живота и мисли да је све узалудно (знање, наука, култура, тековине цивилизације). Оградио се од љубави, ближњих, заједнице са људима и Богом. Тако је остао без смисла и воље за живот; остала му је само „нада у ништавило”. Њему тежи, јер је на овом свету изабрао да буде сам, па ни на оном не жели да сретне своје ближње, већ да у потпуности нестане. Почиње да сумња у смисао интелектуалног знања, јер оно, нажалост, доноси гордост, сујету и осећај моћи. Бивши робијаш, затечен исповешћу, пита професора, како је могуће да је прочитао четири хиљаде књига, а није најчитанију и најпревођенију књигу свих времена, Библију?!

За професора свет је логор, а смрт дезинтеграција којој тежи, јер није упознао љубав према себи, ближњем и Богу. Насупрот њему, бивши робијаш убица открива Бога и пробуђеном вером почиње нови живот љубави. Не смета му сиромаштво, беда и сурово окружење; он воли, верује, не сумња, комуницира са Богом и смисао живота налази у спасавању несрећних душа.

По овој новели и филму код нас је урађена позоришна представа „Воз” 2015. године, редитеља Воје Брајовића 2015. године, уједно носиоца лика професора, белца, атеисте, који покушава да се убије због сопственог осећаја резигнације, бесмисла и незнања. Сиромашни црнац, који га је спасао, пита га: „Шта је проблем у тој твојој великој, лепој, богатој кући? Чиме хоћеш да решиш проблем? Брзим возом?” Професор му одговара: „Западна цивилизација се претворила у дим димњака из Аушвица. Људи су престали да цене стубове цивилизације: културу, уметност, науку... образовање те учи да цео свет доживиш лично” (Дијалог из представе „Воз”, мај, јун 2017).

Воја Брајовић желео је овом адаптацијом да покаже свет данашњице и пошаље поруку да „човекољубље има велику моћ да спречи пропаст цивилизације" (Звездара театар, представа „Воз", 2015). Љубав може да спречи самоочајање у самоуништењу. Сценарио носи јаке Франклове поруке кроз лик сиромашног робијаша: „Ту у срцу је рудник са златом, златна жица... Срећа се упоређује у односу на патњу. Да нема патње, не би знао шта је срећа...Ти не желиш да будеш срећан. Зашто не можеш да будеш срећан иако патиш?...Светлост је свуда око тебе, али је не видиш. Видиш само сенке, а сенка си ти сам... Ти си саучесник у сопственом самоуништавању" (Дијалог из представе „Воз" мај, јун 2017).

Амерички филм „I Dont Feel at Home in This World Anymore" из 2016. године, још један је у низу оних који се баве темом бесмисла данашњице и човековом апатијом и егзистенцијалном празнином. Добио је награду жирија у категорији играног америчког филма, на 39. Санденс филмском фестивалу (Sundance Film Festival). Том приликом, један од добитника награда, Јанс Форд (Yance Ford), рекао је: „Да цитирам Елија Визела: "Неутралност помаже тлачитељу, никада жртви. Ћутање охрабрује мучитеља, никад злостављаног". Понекад морамо да се умешамо. Тај тренутак је сада. Када одемо са фестивала морамо да узмемо ствар у своје руке и да спречимо наш народ од колапса. Свако од нас мора да буде буктиња у мраку. Скупите храброст, узмите камере. Потребни смо Америци сада више но икад" (Блиц – култура –вести, 2017).

Главна јунакиња филма Рут дубоко је погођена пљачком свог дома, насиљем око себе, бесмислом. Она резигнирано пита: „Шта све људи раде једни другима? Не можеш то да радиш људима. Шта ми радимо овде на свету?... Не желим да умрем. Биће тама као кад искључиш ТВ..." (Дијалог из филма „I Dont Feel at Home in This World Anymore", 2016). Филм показује разочаране људе који пате кад виде какав је постао свет. Не осећају се добро у сопственој кожи, јер нема смисла, људскости, морала, пристojности, културе, правде, поштења. Они трагају за свим тим социјалним вредностима које дају достојанство животу. Влађа себичност и небрига за друге, поквареност и институционализација свега. Из њене апатије и депресије извлачи је комшија. Кроз ово пријатељство, Рут доживљава

катарзу, код ње се јавља снага, рађа храбра побуна против искривљеног система и налази смисао у правди и љубави.

На слици француског сликара Пола Гогена (Eugène Henri Paul Gauguin) „Одакле долазимо? Шта смо? Где идемо?" видимо човека у три животне фазе (детињство, средње доба и старост), који поставља онтолошка и егзистенцијална питања, питања смисла. Слика говори о стању духовно посрнулог човека, са недостатком смисла, јавља се криза вере, одбацивање Бога, депресија, болест, туга због губитка деце, страх пред тајном живота, страх од судбине, агресија као последица фрустрација, осећаја страха и угрожености, борба између духовности и воље за животом с једне, и резигнираност и узалудност с друге стране. Гоген није нашао смисао свог живота, што се уочава на његовој најчувенијој слици. Она осликава очај због егзистенцијалне празнине.

У филозофско-психолошком и теолошком смислу, егзистенцијална празнина представља смрт за човекову личност, ипостас, јер човек није више боголика личност већ постаје бесловесно биће, ако не поставља суштинска егзистенцијална питања: Ко сам? Који је смисао живота? Шта је моја мисија привременог боравка на земљи?

Франкл пише о губитку ових самопитања, о томе да се питање смисла данас не узима озбиљно, и да нема самоспознаје и созерцања, тежње ка метафизичком савршенству која човека идентификују као врхунац Божјег стварања. Христос је проповедао после искушавања у пустињи: „Будите ви, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески" (Мт 5, 48). Човек данашњице не тежи унутрашњој надоградњи и усавршавању, већ само материјалној и видљивој манифестацији, као мери друштвеног успеха и доказивања, изазивању зависти других, стицању моћи. Тај мит о благостању је варка, која празни човеков дух и остаје само љуска по којој се људи данас вреднују. Никад више комуникације и скупова, прича и дружења, стварања контаката, а никад оволико усамљености и депресије. Човек живи у сну лажне среће ако верује да његов бољи друштвено-економски положај значи испуњење. Данас, човек има много више од простог преживљавања, много више ствари и предмета, обуће, гардеробе, комформистичке услове живота и путовања, хране и украса, а све је незадовољнији, и све више тражи, све му је више потребно, све чешће говори да нешто нема, а не да има. Постала је битна спољна манифестација здравља, среће и успеха, као у излогу. Унутрашње стање, потребе духа,

душе и психе су табу тема. Ко постави питање смисла, априори бива анатемисан, означен као чудан. Кад нема воље за смислом, ствара се неуротична воља за (испразним) уживањем. И само уживање, задовољство, мора имати неки смисао. Међутим, уживање никако не може бити животни циљ. Циљ живота је наћи смисао који се, очигледно, не налази у ономе што човек поседује. Нападна, грчевита тежња за спољном, видљивом срећом чини човека несрећним и несигурним. Они који имају свој циљ и знају свој смисао нису несигурни, напротив, имају изузетан став сигурности. Живот је састављен из чинова, па би и сваки од њих требало да има свој смисао. Човеков живот је његов споменик за вечност.

Већ је речено да је свет поларизован и обележен привидним апсурдом. Тамо где нема много гладних, сиротиње, беде, рата, разарања, немаштине и разних физичких болести, има све више душевних болести, суицида, депресије. У државама средоземља (Грчка, Италија, Шпанија, Португалија, Албанија, Либан, Турска и остале земље Леванта), у којима је јак утицај верских институција и религије (католичке, православне, муслиманске) вековима био присутан, а и данас је, патријархални односи у породици подразумевају међусобно поштовање и заједнички живот више генерација; деца су васпитавана од малена да треба да раде, брину и помажу. Градио се однос свести о потребама другог, о саживоту и бризи за ближњег. Млади су одрастали, гледајући и учећи на непосредном примеру, да је животно битно, исправно и неопходно бринути о члановима своје породице, старије поштовати и помагати у болести и старости, све до њихове смрти, а млађу браћу и сестре водити кроз живот и бити им потпора. Та повезаност и осећај одговорности дају младом човеку смисао и мисију, стварају зрелу, одговорну особу са емпатијом и осећајем корисности и сврхе. У таквим условима, развија се емоционална и социјална интелигенција. Због оваквих традиционалних и васпитних вредности (и других животних услова), ређа су тешка душевна стања попут депресије, суицида, безнађа и других психичких поремећаја.

„Супротно томе, недостатак смисла и сврхе показатељ је емоционалне неприлагођености као што је емпиријски доказала Elisabeth S. Lukas" (Франкл, 1987, 32). Франкл, кроз велики број својих пацијената, указује да економска сигурност не гарантује мир, достојанство, срећу, стабилност и животну радост пацијената. Губитак традиције и њеног утицаја на

човека и заједницу, допринео је духовној болести данашњице, објашњава Франкл. Он се сложио са Јунговом дефиницијом неурозе: да је то бол душе која није пронашла свој смисао. Ово доба бесмисла доба је када су људи престали да преносе знање и мудрост, и да живе по принципима Десет Божјих заповести. Када би се људи придржавали, веровали и нашли смисао у само десет ових реченица, свет би био мирније, боље и срећније место. Животна радост долази од посвећености некоме и нечему; у љубави и личној моралној афирмацији човек налази смисао и радост живота: *имам за кога и због чега да живим*. Вапај за смислом идентификује човека као личност, он је као први плач тек рођеног детета, плач за живот.

4.2. Актуелност логотерапије данас – наћи смисао у данашњем времену

Вера даје посебне вредности и особине човеку, њом се човек мења и узраста, преобликује у врлинама и бори са својим манама. Постаје трпељивији, толерантнији, прилагодљивији, лакше опрашта и заборавља, самим тим не трује сам себе мржњом и жељом за осветом. Вера доноси смирење, унутрашњи мир, из ког се проблеми лакше решавају. Преподобни ава Исаија духовно је подучавао вернике да тамо где нема мира, тамо не пребива, не борави Бог. „И мир Божији нека влада у срцима вашим, на који сте и позвани у једноме тијелу, и будите захвални" (Кол 3, 15).

Опраштање и прилагодљивост особине су које могу човека учинити срећним и задовољним. То је део логотерапије. Прилагодљиви људи који нису злопамтила и жељни доказивања осећају се добро у свакој ситуацији и у друштву различитих људи. Они прихватају околности које не могу тренутно да промене, и не троше своју енергију узалудно. Труде се да одрже своје осећање среће и доброг расположења, не дозвољавајући ситуацијама, конфликтима или непредвидивим догађајима да утичу на њих.

Потребно је искусити свет у свој својој лепоти. Имати осећај припадности свету и дати себе свету. Нико није створен због себе самог и сопствене мале користи, већ због своје мисије и општег добра. Дати себе свету хуман је и креативан чин који испуњава. Изместити се из фаворизованог прагматизма, рационализма и материјалне логике, али не и

из логоса. Свако треба да уради све што је у његовој моћи, да учини свој живот и свет бољим и квалитетнијим.

Човек мора да живи истину, јер је, у противном, његов живот патологија. Само у истини човек може да нађе смисао, да се фокусира, пошто га не замагљује лаж. Зато се јавља унутрашњи вапај за смислом. Адаптирани на комфор и све што имамо, подразумевамо да нам све то и припада, и губимо осећај радости и захвалности. Амбалажа постаје битнија од садржаја. Та празна свакодневница, без усхићења, доводи до депресије. Чак и кад човек постане свестан да је све чему је давао вредност и предност у ствари бесмислено, и тада крије унутрашње стање и даље грчевито чува своју спољашност. Искуства психолога и психотерапеута показују да данас окружење теже уочава депресију код оболелог, управо због тренда да је императив бити успешан, без проблема и слабости, јаке и репрезентативне појаве. Према проценама Светске здравствене организације за неколико година депресија ће бити најчешћи узрок смрти код жена, а други по реду у укупној популацији (Глигоријевић, 2018).

Данас се проблемом бесмисла и потрагом за смислом баве многи Франклови следбеници, попут др психологије Гаја Винча (Guy Winch) који пише књиге, држи мотивационе говоре, води своју психотерапију више од две деценије. Члан Америчке психолошке асоцијације (American Psychological Association), он пише о усамљености и недостатку љубави у данашњем свету. Као и Франкл, Винч тврди да је љубав најјачи покретач у животу. Он каже да смо психички јаки да се изборимо са најтежим животним проблемима, али да посустајемо ако нам љубав није покретачка снага. Познат је по свом говору где потенцира да данас све више бринемо о телу, а мање о психи и души, јер се такав тренд намеће свуда у свету. Естетска хирургија цвета, припадници црне и жуте расе избељују кожу (ауторасизам), косооке девојке у Азији годинама сакупљају новац да „исправе“ очи, тренд лепоте и мршавости захватио је све земље. Прекраја се тело, а душе се не дотиче већина. Како указује Винч, људи говоре једни другима само о свом телу, недостацима и болестима, али не и о унутрашњим стањима и осећањима.

О сличном се говори у раду „A History of Christians in Psychology“ (2000) двојице америчких теолога, психолога и професора, др Џонсона (Eric L. Johnson) и Џоунса

(Stanton L. Jones) у издању „Америчке психолошке асоцијације" (APA), из кога се види да психотерапија има шта да понуди теологији кроз логотерапију Виктора Франкла, али и теологија психотерапији.

У свету постоји много института посвећених Виктору Франклу и логотерапији, што говори о њеном значају. Међународни одбор директора свих института (The International Board of Directors for the Viktor Frankl Institute of Logotherapy, Abilene, Texas) обухвата матичне институте у чак 22 земље на 6 континената (Viktor Frankl Institute of Logotherapy, Abilene, Texas, 2018).

У међународном часопису „International Journal of Psychology & Psychological Therapy" објављен је рад „The Effectiveness of Logotherapy Program in Alleviating the Sense of Meaninglessness of Paralyzed In-patients" (2013) ауторки Анхелине Хулом (Angelina M. Julom) и Розалите де Гузман (Rosalito de Guzmán) са Филипинског универзитета у Светом Томасу (University of Santo Tomas, UST Philippines), који се бави применом логотерапије у пракси код оболелих од парализе. Терапија им даје вољу за животом и смислом, упркос ограничењима, враћа наду и жељу за рехабилитацијом.

Истраживањима у области логотерапије баве се и израелски проф. емеритус Моше Адад (Moshe Addad) и др Хана Хими (Hana Himi). Они су у престижном међународном часопису „International Journal of Humanities and Social Science" 2015. године објавили свој рад „Logotherapy – Theoretical Aspects and Field Studies in Israel" (International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 4, 2015).

Логотерапија је заступљена и на далеком истоку. У Пекингу (Beijing), затим у области Хубеи у граду Вуан (Wuhan, Hubei) и у Хонг Конгу (Hong Kong) налазе се институти за логотерапију. Њиховим логотерапеутима и психолозима помагао је др Пол Вонг (Paul T. P. Wong) пореклом из Кине, а професор у Канади и Америци. Он је оснивач и председник Међународне организације о тражењу смисла (The International Network on Personal Meaning) и часописа о егзистенцијалној психологији (The International Journal of Existential Psychology and Psychotherapy). Логотерапија се примењује и у Будизму. У новом будистичком храму „Храм великог Буде" (Dafo Temple) у Гванџоу (Guangzhou, Yuexiu District, Beijing Lu), у јужној Кини, постоји духовна академија на којој будистички монах

др Дуо Бао (у преводу Много Блага) предаје психологију смисла, до ког човек долази кроз молитву, медитацију и контемплацију (Dafo Temple, Guangzhou, јануар 2018).

Поред Кине, истраживања се спроводе и у Јужној Кореји, као нпр. студија на тему примена логотерапије код хришћанки у Јужној Кореји „Changing Attitudes Toward Life: Using Viktor E. Frankl's Logotherapy in Ministry with Christian Women in Church of the Lord, Anyang, Kyounggido, South Korea" аутора Ћиаи Ким (Jihye Kim) (Gardner-Webb University, USA, 2016).

Радови о логотерапији објављују се и у Турској. На Мармара Универзитету у Истанбулу (Marmara University Istanbul), на катедри за психологију објављен је рад „Spirituality in Logotherapy" у међународном часопису „Spiritual Psychology and Counseling", аутора Несруле Окан (Nesrullah Okan) и Халила Екшија (Halil Ekşi) („Spiritual Psychology and Counseling", 2017).

На Институту Виктора Франкла у Даблину, у Ирској (Viktor Frankl Institute of Ireland) објављено је много радова о логотерапији, теорији и пракси. Један од радова је „The Spirit of Logotherapy" из 2015. године, аутора др Стефана Костела (Stephen J. Costello), оснивача и директора института, психоаналитичара, филозофа и логотерапеута. Институт помаже логотерапеутима у пракси и организује семинаре и радионице (Viktor Frankl Institute of Ireland, 2018).

У нашем суседству, у Хрватској, деценијама уназад, теолози и психолози озбиљно се баве делом Виктора Франкла и логотерапијом. Године 1979. у хрватском теолошком часопису Католичког богословског свеучилишта у Сплиту, објављен је рад „Франклова Логотерапија" тадашњег професора свештеника др Живана Безића, који је упознао Франкла и о њему записао у свом раду: „Изврстан је говорник, сјајан полемичар, духовит и угодан суговорник. Бави се стално психотерапеутском праксом и радо сусреће људе. Основао је читав низ савјетовалишта за младе. Има безбројне ученике, и сљедбенике свуда по свијету. Недавно му је кардинал Кениг (König) предао награду „Кардинала Initiera" за г. 1977" (Hrčak. Srce, 2018).

На истом порталу (Hrčak. Srce) налазе се десетине научних радова о логотерапији. Један је и „Логотерапија и вјера у учењу Виктора Е. Франкла" (2003), филозофа и теолога др Мије Никића, објављен и у часопису „Нова присутност – часопис за интелектуална и духовна питања". Он је предавао психологију религије на Филозофском факултету дружбе Исусове у Загребу. Значајан је и рад „Франклова логотерапија: лијечење смислом" бискупа Желимира Пуљића, у часопису „Друштвена истраживања" (2005). Да су теолози и свештеници у Хрватској развили психологију религије (или религијску психологију и терапију) у пракси и верском животу, показује и рад „Логотерапија и савјест" проф. др Бориса Видовића, свештеника, теолога, филозофа и логотерапеута објављеног у зборнику радова са Теолошког симпозијума у Сплиту, одржаног 2011. године (*Fenomen savjesti*, 2011). Видовић је ове године докторирао у Риму на теми логотерапије и предаје на Католичком богословском факултету, Свеучилишта у Сплиту (Boris Vidović, KBF, 2018).

Слично др Видовићу, његов колега у суседној Словенији, проф. др информатичар, инжењер, теолог, логотерапеут Себастијан Кристович са Факултета за упорабне дружбене штудије, Нова Горица (FDUŠ) дипломирао је (2008) и докторирао (2013) на теми логотерапије. Његов рад „Bivanjska varnost in duhovnost z vidika logoterapije" (2013) објављен је у часопису „Извирни знанствени чланек Богословни вестник". Кристович је начелник Националног института за психотерапију у Љубљани од 2013. године, а од 2014. и директор Међународног института за психотерапију и примењену психологију (AMEU-ЕСМ) за целу Словенију. Учествоје у многобројним пројектима и радионицама у вези са психологијом, психотерапијом, специјалном педагогијом и образовањем. Свестрана је личност и спортиста. Обавља индивидуалне психолошко-саветодавне третмане и консултације за различите организације и појединце, кроз сопствено психо-социјално саветовалиште Релацио (Relacio) од 2013. године. Помагао је пацијентима у терминалној фази болести. (Spodnjepodravci.si, Sebastjan Kristovič, 2018).

Код нас се логотерапијом већ неколико деценија бави Владан Беара, психолог, логотерапеут чија су специјалност трауме ратних ветерана и подршка тешко оболелим болесницима и њиховим породицама. У свом психолошком саветовалишту „Rebt praxis

centar" у Новом Саду ради на посттрауматском ратном синдрому, суициду међу ветеранима, са њиховим породицама, на агресији, очају, бесу, губитку моралних вредности, разочарањима, психичким тегобама, урушеном здрављу. Беара објашњава "трансгенерацијски пренос трауме" још из Другог светског рата, којим су обележени потомци и који је допринео ескалацији насиља у ратовима приликом распада Југославије деведесетих година прошлог века, када су се подигли стари духови, анимозитет и мржње дугог трајања. Смишљена дехуманизација „непријатеља" и суседа ствара крваве сукобе и последице. Беара каже да смо ми, Балканци, тешки људи, склони бесу и очају, пристрасни и несамокритични. То је последица акумулираних траума, крвавих ратова и геноцида који су вековима трајали на овим просторима. Такав амбијент ствара шизофрене емоције и нерационалне поступке. Наше друштво је у очајном стању. Из удобног и ушушканог социјалистичког изобиља ушли смо у економску, ратну, па социјалну и моралну кризу. Девастирано је све: привредне гране, здравство, школство, правосуђе, ни један систем ни институција не функционишу. Људи су дошли у стање апатије и „научене беспомоћности". Стање бесмисла је колективно стање. Преживели смо разне трауме, а тражење смисла у трауми значи да човек покушава да разуме шта се десило и да пронађе нешто добро у томе, потврду да све то није било узалуд. О томе и о значају логотерапије посебно данас, Владан Беара држи многа предавања по градовима Србије (Novosti - arhiva, Vladan Beara, 2018), (Rebt praxis centar Vladan Beara, 2018).

4.2.1 Центри логотерапије у свету

Широм света психијатри, психолози, психотерапеути и теолози баве се темом или самом логотерапијом. Одржавају се конгреси, конференције, предавања, радионице. Објављују се стучни радови, часописи и зборници, воде саветовалишта и терапије.

У току ове 2018. године одржано је неколико међународних конференција о логотерапији као главној теми или као подтеми: у априлу у Хјустону (САД), у јуну одржана је у Риму, у Загребу, у августу у Аустралији, у септембру у Салцбургу, а следе крајем 2018. године у Абу Дабију (УАЕ) и Осаки у Јапану.

Светска конфедерација за егзистенцијалну терапију основана је 16. маја 2015. године у Лондону (The World Confederation for Existential Therapy), у чему су дело Виктора Франкла и логотерапија имали примарно место. Други конгрес одржаће се у Буенос Аиресу у Аргентини 2019. године.

Може се наћи велики број електронских извора о центрима логотерапије у свету данас, као и електронских часописа. Следи листа оних најважнијих:

- Први институт посвећен Виктору Франклу основан је у Бечу 1992. године (Viktor Frankl Institut Vienna):
(<http://www.viktorfrankl.org/>),
(<https://www.univie.ac.at/logotherapy/index.html>).
- Институт Виктор Франкл у Даблину:
(<https://viktorfranklireland.com/>),
(<https://www.irishtimes.com/culture/unthinkable-is-thought-the-best-medicine-1.2221144>).
- Међународни одбор свих директора института налази се у Америци (The International Board of Directors for the Viktor Frankl Institute of Logotherapy, Abilene, Texas):
(http://www.logotherapyinstitute.org/Institute_Administration.html),
(<http://www.viktorfranklinstitute.org/Home.html>),
(https://www.univie.ac.at/logotherapy/institutes_wwE.html).
- Међународне конференције о логотерапији:
([https://pure.qub.ac.uk/portal/en/activities/the-2nd-international-congress-on-logotherapy-and-existential-analysis\(30ab465e-4bba-473f-bae9-02591dae58ed\).html](https://pure.qub.ac.uk/portal/en/activities/the-2nd-international-congress-on-logotherapy-and-existential-analysis(30ab465e-4bba-473f-bae9-02591dae58ed).html)),
(<http://blog.gtfeducation.org/3rd-viktor-frank-logotherapy-congress-in-vienna/>)
<http://logo.inpsycho.ru/konferenczii,-kongressyi-i-simpoziumyi/the-4th-international-congress-the-future-of-logotherapy.html>),
(<http://meaning.ca/conference/>),

- (<https://meaning.ca/conference/alexander-batthyany-2/>),
(www.savez-spuh.hr/logoterapija/iv-medunarodni-logoterapijski-kongres-drustvo-nije-zdravo-ali-je-ozdravljivo-povjerenje/).
- У Мађарској, у Будимпешти налази се центар за ноодинамику и логотерапију:
(www.bisnode.hu/ceginformacio/629547/noodinamika-kht/),
(<http://www.ceginformacio.hu/cr9310936650>).
 - У Салцбургу постоји Институт за логотерапију (Institut für Logotherapie und Existenzanalyse, Salzburg):
(<https://www.logotherapie-salzburg.at/>),
(www.logotherapie-salzburg.at/en/termine/seminar-details/seminar/show/234/).
 - У Украјини у Кијеву у оквиру Библиотеке града (Киевская городская библиотека) налази се одељење посвећено логотерапији:
(<https://lib.misto.kiev.ua/DPEOPLE/frankl.dhtml>).
 - У Аустралији постоји федерација о психотерапији PACFA:
(www.pacfa.org.au).
 - Радови о логотерапији на међународним порталима и електронским часописима:
(http://www.academia.edu/5946522/Logotherapy_and_Existential_Analysis_A_Glossary_of_English_Terms),
(<http://www.ijhssnet.com/journal/index/3043>),
(https://digitalcommons.gardner-webb.edu/divinity_etd/30/),
(<http://spiritualpc.net/article/spirituality-in-logotherapy/>),
(<https://hrcak.srce.hr/>),
(<http://journal.existentialpsychology.org/index.php/ExPsy/article/view/93>),
(<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13674676.2016.1277988>),
(www.tandfonline.com/eprint/3ihwAfTxwwI827VQZTFP/full),
(<http://www.sipi-adler.it/en/parole-chiave-rivista/logotherapy?print=print-page>),

(https://www.researchgate.net/publication/321553850_Logotherapy_and_Existential_Analysis_Proceedings_of_the_Viktor_Frankl_Institute_Vienna_Volume_1),
(<https://link.springer.com/content/pdf/bfm%3A978-3-319-29424-7%2F1.pdf>),
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0272735887900213>).

- Портали о логотерапији:

(www.logoterapija.com/viktor-frankl),
(www.logoterapija.com/archives/854),
(www.logoterapija.com/archives/definiciones/noodinamicki-luk),
(<https://positivepsychologyprogram.com/viktor-frankl-logotherapy/>),
(<https://counsellingbc.com/counsellors/approach/logotherapy-223>),
(<http://www2.arnes.si/~sspmkotn/edus/articles/osn.htm>),
(<https://www.europsyche.org/contents/13146/logotherapy>),
(<https://freepsychotherapybooks.org/product/845-Logotherapy>),
(<http://arhiva.portalnovosti.com/2013/04/vladan-beara-spas-je-u-trazenju-smisla-u-traumi/>),
(<https://www.detinjarije.com/tag/vladan-beara/>),
(<https://drvladimirdjuric.rs/2017/04/03/vladan-beara/>),
(<http://psycnet.apa.org/record/2008-19012-003>),
(www.existenzanalyse.org/en/introduction/existential-analysis/),
(www.existenzanalyse.org/en/about-us/),
(<https://psychotherapy.psychiatryonline.org/doi/abs/10.1176/appi.psychotherapy.1966.20.2.252?journalCode=apt>),
(https://psychotherapy.psychiatryonline.org/doi/abs/10.1176/appi.psychotherapy.1960.14.3.520?utm_source=TrendMD&utm_medium=cpc&utm_campaign=American_Journal_of_Psychotherapy_TrendMD_1),
(<https://ajp.psychiatryonline.org/doi/abs/10.1176/ajp.123.5.548>),
(www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00221325.1992.10753712),
(www.savez-spuh.hr/edukacije/krecu-prijave-za-edukaciju-iz-logoterapije/),
(<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25203351>).

5. ЗАКЉУЧАК

После Другог светског рата и Холокауста, чула се болна порука запрепашћења и ужаса: Како певати после Аушвица?, због зла које је прохујало Европом. Др Виктор Франкл је личним примером показао да је не само могуће певати, него и живети после свих ратних страхота. У концентрационом логору научио је да је релативна величина човекове патње. Ако човек може да преживи материјализовани пакао и нађе смисао и вољу за живот, као и сврху патње, онда може и све друго. Из екстремног зла изникло је нешто добро, логотерапија, у смрти је победио живот.

Оно што човек доживи и преживи уграђује се у њега, али начин на који то изведе одређује његов живот и рад. Франклова порука је да је битно увек заузети став и сведочити истину. Много тога не можемо променити у свом животу, али можемо изменити свој однос према свему што нам смета. Најбитније ствари које идентификују човека није могуће изабрати, а већину је немогуће променити: родитеље, генетско наслеђе, порекло, националну и расну припадност, име, презиме, време и место рођења (епоху и део света), пол, боју коже, очију, телесну грађу, средину (у раној фази живота). Међутим, појединац може да бира да буде исправан, да чини добро себи и другима, да својим бивствовањем улепша свет, да нађе смисао живота и омогући себи нови живот у Есхатону са својим Творцем. Човек је оно што га потврђује (нада, вера, борба, жеља, смисао, циљ), а не оно што га поништава. Др Франкл дошао је до људске суштине. Људи нису створени да буду жртве, али могу *изабрати* да се жртвују у име љубави и својих идеала. Он је изабрао љубав и човека.

Слобода и одговорност дати човеку обавезују га да се бави судбином света, добрим и злом, својим животом и својом смрћу. Човек је врхунац Божјег стварања и његов живот има смисао и циљ, али он сам треба да их открије. Логотерапија поставља питања: Која је сврха твог живота? Кога волиш? Како патиш? Ка ком циљу идеш? Она не даје популарни *оптимизам и задовољство ситуацијама у неколико корака до среће и блаженства*. Потрага за смислом је метафизичко и трансцендентно путовање ка суштини. Др Франкл је кроз логотерапију спојио психијатрију, теологију, етику, теодикеју, онтологију, сотериологију,

антропологију, догматику, веру, есхатологију, психологију, холистику... Он је обожио човека и очовечио патњу. Дао је смисао и човеку и патњи. Ако нема патње, са чиме ћемо упоредити срећу да бисмо знали шта је? Порука логотерапије је безусловна вера у безусловни смисао.

Све се дешава са Божјом вољом или допуштењем, да бисмо схватили себе, шта Бог и живот желе од нас, а не шта ми желимо од Бога и живота. Свет се не мења споља, него та промена почиње од сваког појединца. Свако сам за себе одлучује да ли ће бити добар или зао. Ми чинимо свет. Човек је биће заједнице, са другима и са Богом. Ко има Бога, никад није сам. Овај свет није настао случајно, сам од себе, и није сам себи довољан. Евидентни су Божје присуство и урођена човекова религиозност. Вера у Бога је круна живота и лек душе. Она доноси смисао и прихватање Божје премудрости и став да Бог жели да нас нечему научи, ојача, усаврши. Све се дешава са разлогом. Небројени случајеви у логотерапији то доказују. Када се из другачије перспективе, логотерапеутски, погледа људска ситуација, ствари добијају другачији контекст и смисао. Као сенке ваљка гледано одгоре и са стране, како је др Франкл описао. Можда нам се не свиђају методе Оца нашег небеског, као ни једном детету родитељске васпитне методе. Дете не разуме, родитељ зна.

Не сме се одустати, предати. У логорима смрти изникла је клица живота, непобедива духовна супериорност над физички јачим убицама. Што је вера јача, страх од смрти је мањи. Они који су преживели логоре не плаше се ничег осим Бога. Ослободили су се. Можда је то, између осталог, тајна дугог живота преживелих заробљеника.

Човек не треба да живи или да умре уплашен, поражен и обесмишљен. Вером се издижемо изнад безизлазне ситуације, излазимо из наметнутог ограничења и ослобађамо дух. Човек дубоке вере је и човек опраштања. Вера је пут ка коначном смислу постојања. Три начела логотерапије су воља за смислом, смисао живота и слобода воље.

У психотерапији је најбитније посматрати човека целовито, као комплексну сложену личност која има унутрашњи ноодинамички свет психе и душе. Озбиљан психотерапеут не може избегавати феномен религиозности и човекову веру. Врхунски неуролози и психијатри наглашавају како је само део мозга и његових могућности истражено. Више је непознатог него познатог у вези са човеком и његовом душом. Човек је тајна само Богу знана. Ако је неурологу непознато много тога у вези са конкретним, видљивим, егзактним људским телом, нервним системом и његовим активностима, зашто онда одбацивати душу и цео један метафизички и трансцендентни невидљиви свет, само зато што га не видимо. Феномен вере психолозима и психотерапевтима даје додатну научну димензију и вештине у упознавању, дијагностици и лечењу пацијената. Исто се може применити и на теологе и духовнике, који не познају функционисање нервног система и психијатрију, али их морају уважити и укључити за добробит целокупне личности. Те медицинске науке дају им додатни увид и способност сагледавања узрока човекових тегоба. Синергија ове две хумане и спасоносне науке неопходна је за психофизичко здравље човека.

Духовна болест данашњице стање је између досаде и патње – *човек има од чега да живи, али не зна зашто живи*. Свет се утопио у бесмисао, депресију и површност. Отпао је од оног бескрајног, вечног и трансцендентног, од нити живота и постао мртав унутра. Опстанак зависи од две ствари: *због кога* и *због чега*, тј. од мотива љубави. То је центар логотерапије: љубав и задаци (смисао) који пацијента чекају. Логотерапија се не бави религиозношћу, али открива човеку хоризонте трансцендентног. *Ја сам врхунац Божјег стварања, имам за кога и због чега да живим*. Љубав, захвалност, опраштање и прилагодљивост су особине које могу човека учинити срећним и задовољним. То је део логотерапије. Наћи смисао је као освећење живота.

Логотерапија није попут поправке поквареног система, она холистички и регенеративно подстиче, ексцитује човека и све његове потенцијале да сам оздрави и покаже се у свим својим могућностима. Човек има мисију са којом је створен да воли, ствара, открива свет око себе, мења га, оплемењује себе, своју околину и друге, учини све да његов живот

реализује свој смисао и припреми се за смрт, као прелаз на виши ниво постојања, вечност. Од првог удаха и плача ми смо на путу ка гробу и небу своме.

Литература:

- 1) Asman A. (2011), *Duga senka prošlosti*, XX VEK, Beograd
- 2) Bah R. (1999), *Galeb Džonatan Livingston*, AŠ Delo, Beograd
- 3) Betelhajm B., Frankl V. (2003), *Ubijanje duše*, ZUNS, Beograd
- 4) Влахос Ј. (2007), *Православна психотерапија – Наука Светих Отаца*, Образ светачки, Нови Сад
- 5) Вонгар Б. (2011), *Раки*, Јасен, Београд
- 6) Vuković LJ. (2015), *Viktor Emil Frankl, neuropsihijatar*, članak: Almanah Jevrejske zajednice Crne Gore br. 2, JZCG, Podgorica, str. 91-94.
- 7) Dubiel H., Motzkin G. (2005), *Manje zlo. Moralni pristupi praksama genocida*, Beogradski krug, Multimedijalni institut Zagreb, Beograd
- 8) Евменије, Фарбер С., и др. (2005), *Хришћанство и психологија у 21. веку*, Образ светачки, Београд
- 9) Јеротић В. (2006), *Психоанализа и култура*, Арс либри, Београд
- 10) Jung K.G. (1984), *Psihologija i alhemija*, Naprijed, Zagreb
- 11) Jung K. G. (1987), *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Ljubljana
- 12) Kiš D. (1983), *Homo Poeticus*, Globus – Prosveta, Beograd
- 13) Kjerkegor S. (2000), *Strah i drhtanje*, Verbum, Split
- 14) Koen L. (2013), *Omiljena igra*, Geopoetika, Beograd
- 15) McCarthy C. (2006), *The Sunset Limited*, The Steppenwolf, Chicago, New York, USA
- 16) Moltman J. (2004), *Raspeti Bog*, „Ex Libris“, Zagreb
- 17) Novick P. (1999), *Holocaust in American life*, Mariner Books, Boston
- 18) Његош П.П. (2006), *Горски вијенац*, Новости, Београд
- 19) Поповић Ј., Хаци-Арсин В. (1977), *Тајне вере и живота*, Православна хришћанска заједница и Црквена општина Крњево, КРЊЕВО
- 20) *Православни молитвеник* (1990), манастир Цетињски, манастир Острог, Цетиње
- 21) *Свето писмо* (2010), Свети архијерејски синод СПЦ, Београд
- 22) Tillich P.J. (2000), *The Courage to Be*, 2000, Yale University Press, USA
- 23) Tillich P.J. (1958), *Dynamics of Faith*, Harper & Brothers, New York, USA
- 24) Trebješanin Ž. (ur.) (2003), *Psiholozi u logoru: analitički otpor nasilju*: Betelhajm B., Frankl V., *Ubijanje duše*, ZUNS, Beograd

- 25) Trebješanin Ž. (ur.) (2009), *Predgovor: Frankl V., Psihoterapija i egzistencijalizam – Smisao i društveno zdravlje*, Žarko Albulj, Beograd
- 26) Frankl V. (2001), *Bog podsvesti – psihoterapija i religija*, Žarko Albulj, Beograd
- 27) Frankl V. (1993), *Liječnik i duša*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- 28) Frankl V. (1994), *Zašto se niste ubili – traženje smisla življenja*, Žarko Albulj, Beograd
- 29) Frankl V. (2016), *Kako pronaći smisao života*, Žarko Albulj, Beograd
- 30) Frankl V. (1987), *Nečujan vapaj za smislom*, Naprijed, Zagreb
- 31) Frankl V. (2009), *Psihoterapija i egzistencijalizam – Smisao i društveno zdravlje*, Žarko Albulj, Beograd

Електронски извори:

- 1) Arendt H., *Eseji, intervjui, članci*, pdf,
<https://www.scribd.com/document/332698900/Hannah-Arendt-Hana-Arent-Eseji-intervjui-clanci-pdf>, приступ 19.11.2018.
- 2) Beara V., (2013), *Спас је у тражењу смисла у трауми*,
<http://arhiva.portalnovosti.com/2013/04/vladan-beara-spas-je-u-trazenju-smisla-u-traumi/>,
приступ 19.11.2018.
- 3) Bezić Ž., (1979), *Franklova Logoterapija*, članak: časopis Crkva u svijetu-Pogledi, Split,
<https://hrcak.srce.hr/90411>, приступ 19.11.2018.
- 4) Vidović B. (2011), *Logoterapija i savjest*, članak: Zbornik radova teološkog simpozija Fenomen savjesti, Crkva u splitu, Split,
<http://www.logoterapija.com/archives/854>, приступ 19.11.2018.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=228938,
приступ 19.11.2018.
<https://www.kbf.unist.hr/hr/kontakt/17-nastavnici/24-predavaci/52-boris-vidovic>,
приступ 19.11.2018.
<https://www.kbf.unist.hr/hr/vijest-znanost/881-preofesor-mr-sc-don-boris-vidovic-obranio-doktorat-iz-psihologije>, приступ 19.11.2018.
- 5) Video (2018), *Viktor Frankl: How Love Got Him Through*, GOALCAST,

- https://www.youtube.com/watch?v=r-gip0_yt4s, приступ 19.11.2018.
- 6) Глигоријевић Ј., (2018), *Зашто се нисам убила*, чланак
<https://vidovdan.org/info/jovana-gligorijevic-zasto-se-nisam-ubila/>,
приступ 19.11.2018.
<http://www.6yka.com/novosti/jovana-gligorijevic-zasto-se-nisam-ubila>,
приступ 19.11.2018.
<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1641581>, приступ 19.11.2018.
- 7) Dokumentarni film (2013), *Dachau Concentration Camp*, Chronos Media,
<https://www.youtube.com/watch?v=FMEkEGaDK6g>, приступ 19.11.2018.
- 8) Звездара театар (2015), *Воз*, Београд
<https://zvezdarateatar.rs/predstave/voz/>, приступ 19.11.2018.
- 9) Институт Виктор Франкл, *Viktor Frankl Institut Vienna*, Беч,
<http://www.viktorfrankl.org/>, приступ 19.11.2018.
<https://www.univie.ac.at/logotherapy/index.html>, приступ 19.11.2018.
- 10) Институт Виктор Франкл, *Viktor Frankl Institute of Logotherapy, Abilene, Texas*,
<http://www.viktorfranklinstitute.org/Home.html>, приступ 19.11.2018.
- 11) Јонас Х. (2018), *Појам Бога после Аушвица – Један јеврејски глас*, чланак:
Теологија.нет,
http://teologija.net/pojam-boga/#_ftn1, приступ 19.11.2018.
- 12) Колаковски Ј. (2018), *О колективној одговорности*, чланак: Теологија.нет,
<http://teologija.net/o-kolektivnoj-odgovornosti/>, приступ 19.11.2018.
- 13) Kristovič S., (2017), *Logoterapija in eksistencialna analiza*, FUDŠ, Nova Gorica,
<http://www.fuds.si/sl/izr-prof-dr-sebastjan>, приступ 19.11.2018.
<http://www.spodnjepodravci.si/osebe/kristovi%C4%8D-sebastjan-/722/>,
приступ 19.11.2018.
- 14) Крстић Д. (2009), *Космогонија или присуство у историји – улога Логоса у Јн. 1,3*, чланак: часопис Видослов,
http://arhiva.eparhijazahumskohercegovacka.com/files/u7/Darko_Krstic.pdf,
приступ 19.11.2018.
- 15) Mishneh Torah,
<http://www.mechonmamre.org/p/pt/pt0220.hm>, приступ 19.11.2018.

- 16) Nikić M. (2003), *Logoterapija i vjera u učenju Viktora E. Frankla*, članak: [//hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=126747&show=clanak](http://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=126747&show=clanak), приступ 19.11.2018.
- 17) Schatzman M., (1997), *Obituary: Viktor Frankl*, Independent, <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-viktor-frankl-1237506.html>, приступ 19.11.2018.
- 18) Torah, The Pentateuh, Shemot, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9880/jewish/, приступ 19.11.2018.
- 19) Учионица историје (2011), *Прво су дошли*, (2013), <https://ucionicaistorije.wordpress.com/2013/01/27/прво-су-дошли-поводом-обележавања-м/>, приступ 19.11.2018.
- 20) Ford J., (2017), *Dodela nagrada Sandens festivala u senci trampove politike*, članak, <http://www.blic.rs/kultura/vesti/dodela-nagrada-sandens-festivala-u-senci-trampove-politike/24fsxm0>, приступ 19.11.2018.
- 21) Шпехар Д. (2016), *Логотерапија – лечење смислом др Виктора Франкла*, рад: Зборник „Веровање и/или знање" ИДН, Београд, стр. 396-407. <http://www.idn.org.rs/biblioteka/Verovanje%20i%20ili%20znanje.pdf>, приступ 19.11.2018.
- 22) Yad Vashem - The World Holocaust Remembrance Center, Jerusalem <https://www.yadvashem.org/> приступ 19.11.2018.